

Onroerend erfgoed in Leeuwarden

Terugblik op het erfgoedbeleid en taakuitvoering in de periode 2008-2017

Oktober 2017

Ten geleide

Wij maken een nieuw gemeentelijk uitvoeringsprogramma Monumentenzorg en Archeologie voor de komende jaren. De komende gemeentelijke herindeling is mede een belangrijk aanleiding.

Het biedt ook een mooie kans voor het eerst een gezamenlijk Uitvoeringsprogramma Erfgoedzorg te maken voor alle onroerend erfgoed, bovengronds, ondergronds en cultuurlandschappelijk. Dit sluit aan bij de staande gemeentelijke praktijk én de integrale benadering door het Rijk en de Provincie Fryslân.

Wij willen, alvorens een nieuw programma te maken, eerst het gevoerde beleid in de afgelopen jaren en de resultaten met u delen. Wat waren onze doelstellingen, wat hebben we gedaan, hoe hebben we het gedaan en waar heeft het toe geleid? Daarbij zal ook blijken, waaraan het op sommige punten schort dan wel op welk vlak wensen en kansen bestaan.

Er gebeurde én gebeurt bovendien een en ander in de wereld om ons heen, op het terrein van de monumentenzorg en archeologie zelf (onder meer nieuwe wetgeving) en op andere terreinen. Die ontwikkelingen zijn deels uitgekristalliseerd, maar zullen ten dele nog gevolgen hebben voor het gemeentelijke erfgoedwerkveld. Wij zullen de ontwikkelingen voor u schetsen in dit stuk.

De terugblik gaat over de periode 2008 t/m 2016 met een doorloop tot medio 2017. Uit de terugblik volgen conclusies. Die willen wij met u bespreken. Wij horen bovendien graag van u welke ideeën er bij u leven over de wijze waarop in de komende jaren met het onroerende erfgoed moet worden omgegaan.

Het resultaat van het gesprek met u zal input zijn voor het voorstel voor een erfgoedagenda naar de toekomst toe, een Uitvoeringsprogramma voor de eerstvolgende jaren, die wij in het voorjaar van 2018 aan u presenteren.

Inhoud

Inleiding

1. Erfgoedbeleid
2. Terugblik en evaluatie
3. Ontwikkelingen
4. Samenvatting en conclusies
5. Toelichting op het Archeologiebeleid
6. Toelichting op het Monumentenbeleid

Bijlagen:

Bijlage I: Grote Projecten

Bijlage II: Gemeentelijke monumenten Leeuwarden

Bijlage III: Evaluatie Leeuwarder Restauratiefonds

Bijlage IV: Financiële stand van zaken Leeuwarder Restauratiefonds

Bijlage V: Zadelfonds

Inleiding

Wat geeft Leeuwarden en Fryslân karakter, wat maakt stad en provincie aantrekkelijk voor inwoners en bezoekers? Dat zijn allereerst het water, weids landschap en de eilanden. Maar ook het alom aanwezige onroerende erfgoed. Een uniek terpen- en dijkenlandschap vormt de stille getuigenis van een eeuwenlange strijd tegen het water. Fryslân heeft de hoogste kerkdichtheid van Nederland – veel middeleeuwse parochiekerken domineren nog altijd het dorpssilhouet. En het Friese orgellandschap behoort tot het meest bijzondere van Europa. Het zijn maar enkele grepen uit het onderscheidende erfgoed dat ons omringt.

Het onroerende erfgoed draagt de verhalen in zich over de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van dorpen, stad en omringend landschap. Het bepaalt in sterke mate de ruimtelijke kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving en is van grote betekenis voor onze culturele identiteit. Dit ‘levende’ historisch-ruimtelijke archief willen we koesteren voor onze inwoners, overdragen aan toekomstige generaties en liefst ook nationaal en internationaal onder de aandacht brengen.

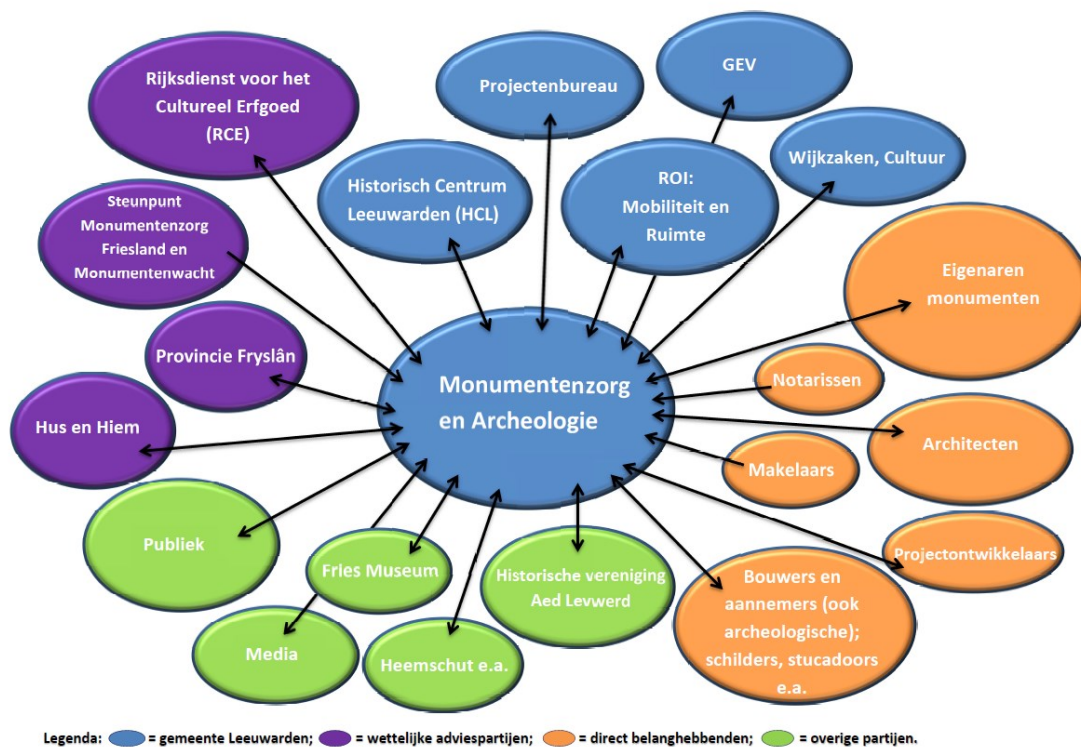
Monumentenzorg en Archeologie staan voor zorgvuldig beheer van het boven- en ondergronds erfgoed. Dit gebeurt onder meer door in beleid en regelgeving helder aan te geven hoe we met onze monumenten, archeologische vindplaatsen en cultuurlandschappelijke elementen willen (laten) omgaan. Zo stimuleren we duurzaam onderhoud, restauratie, herbestemming en transformatie. De onvervangbaarheid van de waarden van het erfgoed is hierbij een kernpunt. Tot slot willen we ervoor zorgen dat het draagvlak voor ons erfgoed en het (bewuste) behoud ervan groot blijft.

1. Erfgoedbeleid

Goed onderhouden erfgoed is van vitaal belang voor een attractieve en inspirerende leefomgeving, een aantrekkelijk vestigingsklimaat en het toerisme. Onroerend erfgoed, bovengronds en archeologisch, heeft zorg en aandacht nodig om duurzaam in stand te blijven met respect voor de cultuurhistorische bijzonderheden. De eerste en voornaamste verantwoordelijkheid daarvoor berust bij de eigenaren. Het is aan de gemeente om eigenaren en projectontwikkelaars, hun architecten en bouwers en onderaannemers te ondersteunen en ze te stimuleren om te investeren in behoud van het bodemarchief en in onderhoud van hun monumentale pand en daarbij goede keuzes te maken.

Een grote uitdaging is monumenten mee te laten gaan met hun tijd. Hoe ze een nieuwe bestemming te geven wanneer een oude niet meer voldoet of door economisch-maatschappelijke ontwikkelingen is achterhaald? Of hoe ze te laten voldoen aan eigentijdse eisen van gebruik of van duurzaamheid met het oog op energiebesparing? Belangrijk is dat dit met respect voor de monumentale waarden gebeurt. Het bodemarchief willen we niet op slot gooien, maar we willen wel stimuleren het zo veel mogelijk te behouden. Dat kan door archeologievriendelijk te bouwen of een archeologievrije locatie te kiezen. Indien verstoring onvermijdelijk is, is zorgvuldig opgraven een vereiste.

Belangrijke externe partners die we bij het gemeentelijke erfgoedbeleid betrekken, zijn de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Provincie Fryslân, Hûs en Hiem, het Steunpunt Monumentenzorg Friesland en Monumentenwacht, de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd en diverse monumentenstichtingen. Het belang van het maatschappelijke middenveld wordt steeds groter.

Erfgoed ondergronds (archeologie)

Historie

In 2000 heeft Leeuwarden in de Monumentennota *Aldereeuwewechst Liwwarden* uitgesproken het opzetten van gemeentelijk archeologiebeleid parallel te laten lopen met de vernieuwing van de wetgeving. De gemeenteraad heeft eind 2007 de *Nota Archeologische Monumentenzorg Leeuwarden 2008-2013* vastgesteld, waarin het gemeentelijke archeologiebeleid is uitgewerkt. Daar is vanaf 2008 invulling aan gegeven door de bescherming van archeologische waarden te verankeren in de gemeentelijke erfgoedverordening, een archeologische waarden- c.q. beleidsadvieskaart én de toetsing van plan- en bouwaanvragen (Omgevingsvergunning).

In 2008 is, om planprocessen en –uitvoering soepel, tijdig en kostenefficiënt te laten verlopen en beoordelingsfouten te voorkomen - deze leiden vaak tot vertraging en extra kosten - een senior archeoloog als beleidsadviseur in vaste dienst genomen. Met de expertise in eigen huis kan de gemeente zelf steeds de afweging maken wat bewaard moet blijven in de bodem, onderzocht dient te worden of verloren mag gaan.

Het kernbeleid voor archeologisch erfgoed omvat de volgende onderdelen:

1. Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden
2. Rijksmonumentenlijst (Leeuwarder grondgebied)
3. Gemeentelijke monumentenlijst
4. Archeologische waardenkaart
5. Monumentendatabank SIMON en Archeologie-informatiekaart Leeuwarden
6. Bestemmingplannen,

en verder zijn er de volgende wettelijke en andere kerntaken:

- a. selectie, documentatie en waardering van terreinen voor de archeologische waardenkaart, bestemmingsplannen en monumentenlijsten;
- b. archeologisch advies bij ruimtelijke ontwikkelingen;
- c. beheer rijks- en gemeentelijke monumentenlijst en beheer gemeentelijke monumenten in het openbaar register (WKPB);
- d. begeleiden en behandelen aanvragen Omgevingsvergunning voor beschermde monumenten en andere terreinen met een archeologische (verwachtings)waarde;
- e. toezicht en handhaving;
- f. inzet van eigen financiële middelen ter bevordering van initiatieven welke het beleid ondersteunen;
- g. voorlichting en informatie;
- h. (stimuleren) vergroten attractiewaarde;
- i. inzet van eigen financiële middelen ter bevordering van initiatieven welke het beleid ondersteunen.

In de *Toelichting op het Archeologiebeleid* (hoofdstuk 5) wordt van bovenstaande punten het wettelijk kader waarop ze gebaseerd zijn en de manier waarop Leeuwarden dat toepast, kort uitgediept.

Erfgoed bovengronds (gebouwde monumenten en cultuurlandschap)

Historie

De gemeente heeft actieve betrokkenheid bij de zorg voor het lokale onroerende erfgoed sinds de vroege jaren '70. De gemeentelijke rol bestaat uit een mix van wettelijke taken en eigen beleidskeuzen.

Het kernbeleid voor bovengronds erfgoed kent de volgende ingrediënten:

1. Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden
2. Uitvoeringsrichtlijnen Monumentenzorg Leeuwarden 2014
3. Rijksmonumentenlijst (Leeuwarder grondgebied)
4. Gemeentelijke monumentenlijst
5. Historisch-ruimtelijke kwaliteitskaarten voor beschermde stads- en dorpsgezichten
6. Cultuurhistorische waardenkaart
7. Leeuwarder Restauratiefonds 2017
8. Regeling subsidie Zadelfonds 2014
9. Monumentendatabank SIMON en Monumenten-informatiekaart Leeuwarden,

en verder zijn er de volgende wettelijke en andere kerntaken:

- a. selectie, documentatie en waardering van objecten, complexen en structuren voor bestemmingsplannen en monumentenlijsten;
- b. cultuurhistorische advisering bij ruimtelijke ontwikkelingen;
- c. beheer rijks- en gemeentelijke monumentenlijst en gemeentelijke monumenten in het openbaar register (WKPB);
- d. stimuleren van duurzaam onderhoud en planvorming voor restauratie, verbouw en herbestemming;
- e. begeleiden en behandelen aanvragen Omgevingsvergunning voor beschermde monumenten
- f. toezicht en handhaving;
- g. inzet van eigen financiële middelen ter bevordering van initiatieven welke het beleid ondersteunen;
- h. stimuleren optimaal gebruik door eigenaren van andere financiële regelingen (Rijk en Provincie Fryslân) en financiële mogelijkheden (fondsen, instellingen e.a.) ter ondersteuning van het beleid;
- i. voorlichting en informatie;
- j. (stimuleren) vergroten van de attractiewaarde.

In de *Toelichting op het monumentenbeleid* (hoofdstuk 6) worden bovenstaande punten, het wettelijk kader waarop ze gebaseerd zijn en de manier waarop Leeuwarden ze toepast, kort uitgediept.

2. Terugblik en evaluatie

Erfgoed ondergronds (Archeologie)

Archeologisch onderzoek tijdens herinrichting en sanering Drachtsterplein (Foto Leeuwarder Courant)

Uitvoering

Hieronder volgt kort een opsomming van de voornaamste beleidsdoelen en de resultaten die daarin tot 2017 door uitvoering van het kernbeleid en de wettelijke taken zijn behaald. In de *Toelichting op het Archeologiebeleid* (Hoofdstuk 5) is dit cijfermatig in een tabel over de jaren 2008 t/m 2016 weergegeven.

1. Behoud van erfgoed

Het eerste uitgangspunt van ons gemeentelijk archeologiebeleid is behoud van waardevolle archeologische resten in de grond (*in situ*). Bescherming loopt via het bestemmingsplan. Is behoud in de ondergrond niet mogelijk, dan dient door onderzoek behoud '*ex situ*' te gebeuren.

Een korte opsomming van grote archeologische projecten:

- opgraving van de terp Oldehove voor aanleg parkeerkelder Oldehoofsterkerkhof (2005-'06)
- terpopgravingen voorafgaand aan de aanleg van de Overijsselselaan (2008-2011)
- onderzoek naar de Abbingastate tijdens de reconstructie van het Drachtsterplein (2012)
- opgraving voor vernieuwing parkeergarage Nieuwe Oosterstraat (2012)
- onderzoek op locaties ondergrondse afvalcontainers binnenstad Leeuwarden (2013)
- opgraving voor aanleg parkeergarage en nieuwbouw Sint Anthonygasthuis (2014)
- opgraving in het kader van de nieuwbouw Harmoniekwartier / Neushoorn (2015)

Er kon bij deze opgravingen op een vroegtijdig moment in het proces van aanleg en stedenbouwkundige inrichting rekening gehouden worden met in het plangebied aanwezige archeologische waarden. Waar mogelijk is behoud gerealiseerd door archeologievriendelijke inrichtingsmaatregelen.

2. Amateurarcheologen

De gemeente onderhoudt nauw contact met de amateurarcheologen van de werkgroep archeologie van de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd. Wanneer er op een planlocatie geen directe aanleiding is voor een opgraving, kunnen amateurarcheologen van de werkgroep ingeschakeld worden om waarnemingen te doen bij het grondverzet. Ze doorzoeken ook regelmatig grond die na een opgraving in depot is gezet. Uit grond, afkomstig uit de voormalige grachten bij het Zaailand en het Nieuwstraatje, kwamen zo nog veel interessante vondsten tevoorschijn, die op deze manier alsnog zijn behouden en gedocumenteerd. De leden van de werkgroep zijn ook nauw betrokken bij de invulling van en activiteiten vanuit het Archeologisch Steunpunt.

Messing tabaksdoos, met pijpstopper, opgediept uit de vulling van de voormalige Heerengracht bij het Zaailand door een amateurarcheoloog; nu te zien in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. (Foto RMO Leiden)

3. Archeologische waarden- c.q. beleidsadvieskaart en bescherming via het bestemmingplan

Om snel een afweging te kunnen maken of er bij een ontwikkeling rekening gehouden moet worden met mogelijke archeologisch waarden en op welke wijze, is in 2008 de archeologisch waardenkaart opgesteld en daarna regelmatig geactualiseerd. Begin 2017 is de kaart na een grondige verdiepingsslag van de provinciale archeologische beleidsadvieskaart FAMKE aangevuld met het in 2014 aan de gemeente toegevoegde deel van de voormalige gemeente Boarnsterhim. Daardoor kan nu weer voor de hele gemeente hetzelfde beschermingsbeleid gelden. De verdiepingsslag betekent onder andere dat een groot aantal terreinen die op de FAMKE een bescherming kennen, op de Leeuwarder kaart zijn vrijgegeven. Dit resulteert in minder regels c.q. verplichtingen en daarmee minder regeldruk en kosten voor zowel gemeente als initiatiefnemers.

Vanaf 2018 moet de kaart opnieuw worden aangevuld, nu met de archeologische terreinen op het grondgebied van Leeuwarderadeel en een deel van Littenseradiel.

De meeste bestemmingsplannen in de gemeente Leeuwarden zijn in de afgelopen jaren geactualiseerd, waarbij de archeologische bescherming – conform de archeologische waardenkaart – is opgenomen als dubbelbestemming. Voor de bestemmingsplannen van voormalig Boarnsterhim geldt dit echter nog niet. Probleem blijkt ook dat, hoewel de waardenkaart op basis van voortschrijdend inzicht regelmatig wordt geactualiseerd, dit niet direct doorwerkt in de bestemmingsplannen. Hierdoor is nut en noodzaak van een overkoepelend paraplubestemmingsplan noodzakelijk gebleken. Dit plan wordt eind 2017 opgesteld. In één plan wordt dan –met als onderlegger de vigerende archeologische waardenkaart – conform de Erfgoedwet en (voor zover mogelijk) in de “geest” van de Omgevingswet de omgang met het archeologisch erfgoed in alle bestemmingsplangebieden vastgelegd.

4. Gemeentelijke monumenten

Zeven archeologische vindplaatsen van lokaal en regionaal belang zijn aangewezen als gemeentelijk monument (**bijlage II: gemeentelijke monumenten Leeuwarden**). Vijf daarvan betreffen een aantal ruimtelijk ingepaste terpen in Zuiderburen en het buitengebied, de andere twee zijn de stadsterpen van Leeuwarden. Een drietal aanwijzingen van state- en stinsterreinen (waaronder het Blokhuispoortterrein) is in voorbereiding.

5. Publieksbereik en draagvlakverbreding

Bij onderzoeken of bij toeval duiken regelmatig waardevolle vondsten op, sommige uniek voor Nederland. De inspanning van het beschermen en onderzoeken wordt op die momenten beloond met inzicht in een waardevol stuk historie van de stad, de dorpen of het buitengebied. Door ‘behoud door ontwikkeling’ proberen we deze *genius loci* een permanente plek te geven in de dagelijkse leefomgeving. Markering van archeologische monumenten en vindplaatsen kan belangstelling aanwakkeren en begrip kweken voor het waarom van onze inzet voor behoud ervan. De historische gelaagdheid zichtbaar maken, kan bovendien de aantrekkelijkheid van een locatie vergroten.

Informatiepaneel (r) en donkergrijze markering van de voormalige Wirdumerpoort in de bestrating erachter maakt resultaten van archeologisch onderzoek zichtbaar voor het publiek. (Foto gemeente Leeuwarden)

Op meerdere plekken in Leeuwarden zijn archeologische sporen 'ontsloten' voor het publiek. Het gaat om de volgende locaties:

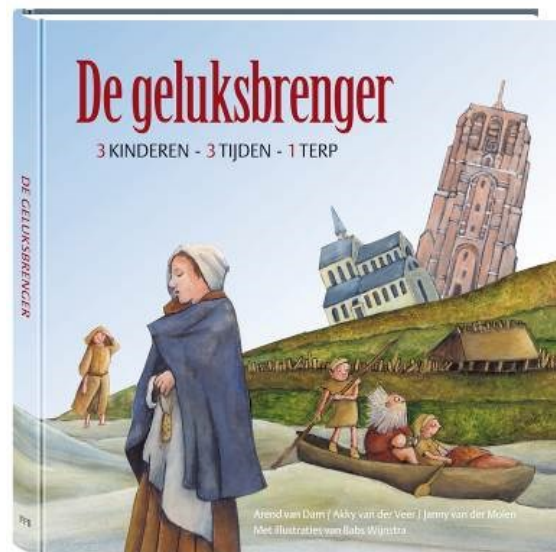
- In Zuiderburen en de Zuidlanden zijn terpen of terprestanten onbebouwd gelaten;
- Bij winkelcentrum Nieuw Zaailand zijn in een winkelvloer en daarbuiten in de bestrating de contouren van de voormalige Wirdumerpoortfundering aangebracht;
- Plaatsing informatiepanelen bij de voormalige Wirdumerpoort (Wirdumerdijk), Abbingastate (Drachtsterplein) en Nieuwe Toren (Grote Hoogstraat/Klokplein);
- De resultaten van de grootschalige opgraving op het Oldehoofsterkerkhof zijn voor een breed publiek toegankelijk gemaakt in de vorm van een publieksboek en een kinderboek. De vondsten zijn getoond in een tijdelijke expositie in het Historisch Centrum Leeuwarden en kan men deels nog steeds zien in het Archeologisch Steunpunt;
- Tijdens de opgraving in het Harmoniekwartier (Neushoorn-locatie) is een druk bezochte publieksdag georganiseerd, waar het onderzoek en de vondsten werden toegelicht aan vele belangstellenden;
- Het Archeologisch Steunpunt (gevestigd in het Historisch Centrum Leeuwarden) biedt informatie over de geschiedenis en archeologie van Leeuwarden.

Publieke belangstelling voor verhaal en vondsten bij de opgraving Harmoniekwartier. (Foto gem. Leeuwarden)

In het Historisch Centrum Leeuwarden is sinds 2011 een Archeologisch Steunpunt gevestigd. Het is gefinancierd vanuit het gemeentelijk werkbudget archeologie en met subsidie van de provincie Fryslân, en informeert burgers en toeristen over de archeologie en historie van de stad Leeuwarden en omgeving. Er is een permanente expositie over het ontstaan van Leeuwarden en de bloei van de stad in de Middeleeuwen. Dit wordt zichtbaar gemaakt aan de hand van vondsten uit opgravingen en van amateurarcheologen van o.a. de historische vereniging Aed Levwerd. In 2016/2017 is het steunpunt uitgebreid en vernieuwd door plaatsing van een maquette van de oudste boerderij van de Oldehoveterp en drie extra vitrines met vondsten uit de steentijd en de 17^e-19^e eeuw. Hiermee is voor het publiek nu de regionale geschiedenis nog breder te ontdekken en beleven. Informatie, waaronder een uitgebreide vondstendatabase met Leeuwarder vondsten van amateurarcheologen, is sinds 2016 online beschikbaar via de website van het Historisch Centrum Leeuwarden. Uit reacties van bezoekers blijkt dat men het steunpunt en de geboden informatie zeer waardeert. In het Steunpunt en bij de VVV is een boekje met een cultuurhistorische wandel- en twee fietsroutes in en rondom Leeuwarden beschikbaar, en via lezingen en publicaties van archeologische onderzoeken wordt beschikbare archeologische kennis en informatie met iedereen gedeeld.

Ook is een succesvol educatief project opgezet voor scholieren van basisscholen en voortgezet onderwijs, met een leskist over archeologie en de mogelijkheid van een 'archeoloog in de klas'.

Leskist en kinderboek De Geluksbrenger (foto HCL / gem. Leeuwarden)

Goede informatievoorziening aan burgers en geïnteresseerden is belangrijk om draagvlak voor het archeologisch erfgoed te krijgen. De informatie op de gemeentelijke website is daarom in de afgelopen jaren flink verbeterd. De meest relevante regelgeving met betrekking tot archeologie en archeologische monumenten, de archeologische beleidsnota en de archeologische informatiekaart zijn opvraagbaar. Op de gemeentelijke website wordt ook doorverwezen naar de website van het HCL voor informatie over het archeologisch steunpunt.

6. Financiering archeologisch onderzoek

Naast de rijksbijdrage, waaruit de te verrichten wettelijke archeologie-taken gefinancierd worden, krijgt de gemeente een jaarlijks bedrag van het Rijk – ca. € 8000,- gebaseerd op het aantal inwoners – voor zogenaamde excessieve archeologiekosten. Hieruit kunnen financiële bijdragen gedaan worden indien daar door initiatiefnemers om verzocht wordt. Sinds 2012 wordt dit geld niet meer geoormerkt; de uitkering wordt toegevoegd aan de Algemene middelen. Wel kunnen verzoeken om bijdragen voor archeologisch onderzoek uit het werkbudget archeologie worden gehonoreerd. Dit is in de volgende gevallen gebeurd:

- Booronderzoek ten bate van restauratie hek Agneskerk Goutum (2013)
- Conservatie van door amateurarcheoloog gevonden bronzen speerpunt (2013)
- Bijdrage in kosten uitwerking archeologisch onderzoek Sint Anthonygasthuis (2014/15)

7. Formatie archeologie

In het *collegeprogramma gemeente Leeuwarden 2014-2018* heeft het College bepaald dat vanaf 2015 beleidsadvisering en projectmanagement in verband met archeologisch onderzoek ten behoeve van grote projecten uit de projecten zelf bekostigd zouden moeten worden, net zoals dit ook gebeurt met bekostiging van bodemonderzoeken (de verstoorder betaalt). Hierdoor werd een bedrag van 30.000 euro bezuinigd.

Erfgoed bovengronds (gebouwde monumenten en cultuurlandschap)

De meest recente beleidsnota's zijn de Beleidsnotitie Monumentenzorg 2007-2010 en het Uitvoeringsprogramma Monumentenzorg 2010-2013.

Uitvoering

Hieronder volgt een samenvatting van de resultaten die sinds 2008 door uitvoering van het kernbeleid en de kerntaken zijn bereikt.

1. Restauratie en herbestemming

In het huidige tijdsgewricht komt vaker dan voorheen de vraag aan de orde hoe waardevolle oude bebouwing nieuw leven kan worden ingeblazen. Een (beschermde) monument mag worden doorontwikkeld mits met respect voor de historie.

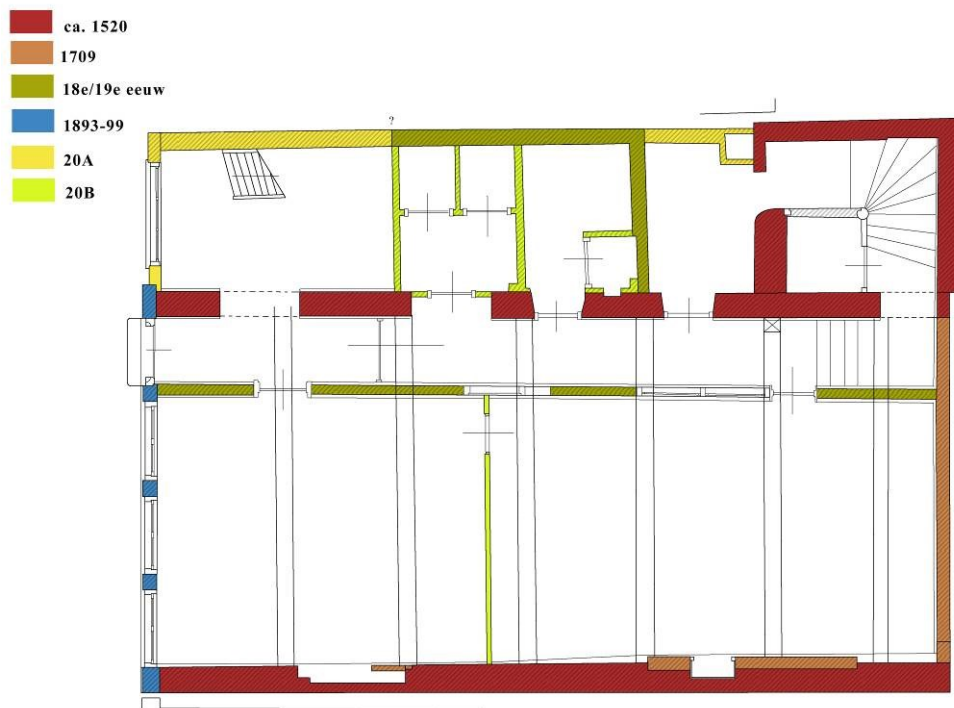
Sprekende voorbeelden van hergebruik zijn onder andere:

- Johannes de Doperkerk aan de Huizumerlaan tot bedrijfsverzamelgebouw (2008)
- Pakhuis Hartelust aan de Romkeslaan tot woningen en bedrijfsruimten (2010-'11)
- Boerderij Palsma Zathe aan de Piskhoarnedyk tot woonzorg-boerderij (2013)
- Julianaschool tot woongebouw (2014)
- Blokhuispoort (vanaf 2015)

Een specifieke binnenstedelijke uitdaging is het omzetten van commerciële ruimten op de begane grond naar een woonfunctie in oude aanloopstraten. Sommige van die straten zijn voor winkels minder aantrekkelijk geworden, met name het noordelijke deel van de Voorstreek en de Tuinen. Veel panden hebben er een monumentale status, vaak winkelhuizen met historisch waardevolle puien. In de afgelopen jaren is bij functieverandering in een enkel geval een bijzondere portiekpui van staal en glas vervangen door een gemetselde gevel met voordeuren en vensters, een vrij nauwgezette reconstructie van de vroeg-19^e-eeuwse situatie (Voorstreek 82). In andere gevallen is ervoor gekozen de winkelpui te behouden of zelfs te herstellen. Het wonen heeft meteen daarachter plaats (Voorstreek 60 en 66). Dat dit niet altijd tot een optimale oplossing voor het aanzicht leidt, moet voor lief worden genomen.

Bouwhistorisch onderzoek speelde bij planvorming vaak een grote rol. Zulk onderzoek kan de bouwstenen aanreiken voor een in monumentaal opzicht goed doordacht plan. Dit gebeurde bij de genoemde Julianaschool, 'Café Benthem' aan de Voorstreek (2014) en Grote Kerkstraat 47-59 en Pijlsteeg 1-3 (2013-'14) voor het Sint Anthonygasthuis. Monumentenzorg is sterker de nadruk gaan leggen op nut en noodzaak van bouwhistorisch onderzoek als *input* voor planvorming en vergunningprocedures. Het uitgangspunt 'de verstoorder betaalt' is leidend. Een eigenaar-opdrachtgever draagt de eerste verantwoordelijkheid voor een onderzoek. Soms is er een breder belang gemoeid met zulk onderzoek en draagt de gemeente eraan bij.

In een bijlage is een overzicht te vinden van grote monumentale projecten van de afgelopen jaren. Meer dan de helft is voorafgegaan door een bouwhistorisch onderzoek (**bijlage I: Grote projecten**).

Voorstreek 36, waarderingsplattegrond uit bouwhistorische rapportage (BDM, Frank van der waard)

In 2006 heeft de gemeente het Leeuwarder Restauratiefonds (Lrf) ingesteld. Restauraties van gemeentelijke monumenten, ondersteund met een fondshypotheek, zijn onder meer:

- De Unitaskerk in Wirdum, tot woning verbouwd (2010-'12);
- Woonhuis Molenstraat 38 (2013-'14; onderscheiden met de Hendrik ten Hoeve-prijs);
- Het oude koetshuis Bollemanssteeg 6 (2014).

De werking van het Restauratiefonds en een evaluatie zijn te vinden onder 7. Financiële stimulansen.

Kleurhistorisch onderzoek naar de afwerkingen van het cellencomplex gebouwdeel F9 Blokhuispoort Leeuwarden

pagina9

De architectonische kwaliteiten van monumentale panden komen beter tot hun recht en het straatbeeld wordt verrijkt door zorgvuldig kleurgebruik. Na kleurhistorisch onderzoek konden de originele kleurstellingen van de al genoemde woonhuizen aan de Grote Kerkstraat en Pijlsteeg min of meer getrouw worden gereconstrueerd. Ook het Stadsarmhuis aan de Haniasteeg (2013-'14) is een goed voorbeeld van wat kleurtoepassing vermag. Onderzoek naar oud kleurgebruik wordt actief gestimuleerd bij eigenaren in de fase van vooroverleg en planvorming.

In januari 2016 is met inhoudelijke en financiële ondersteuning van de gemeente de Stichting Kleuren van Leeuwarden opgericht. De stichting beoogt 'het stimuleren en enthousiasmeren van eigenaren, architecten, bouwers en schilders voor historisch verantwoord en/of daarop geïnspireerd eigentijds kleurgebruik, alsmede het bieden van een handreiking voor het bepalen van kleuren van hun woonhuis of bedrijfspand.' Eén van de voornemens is het maken van een kleurenwaaier van historisch kleurgebruik in Leeuwarden en een daarop geïnspireerd eigentijds kleurenpalet. Hiertoe wordt onder meer een kleuronderzoeksproject in de binnenstad uitgevoerd.

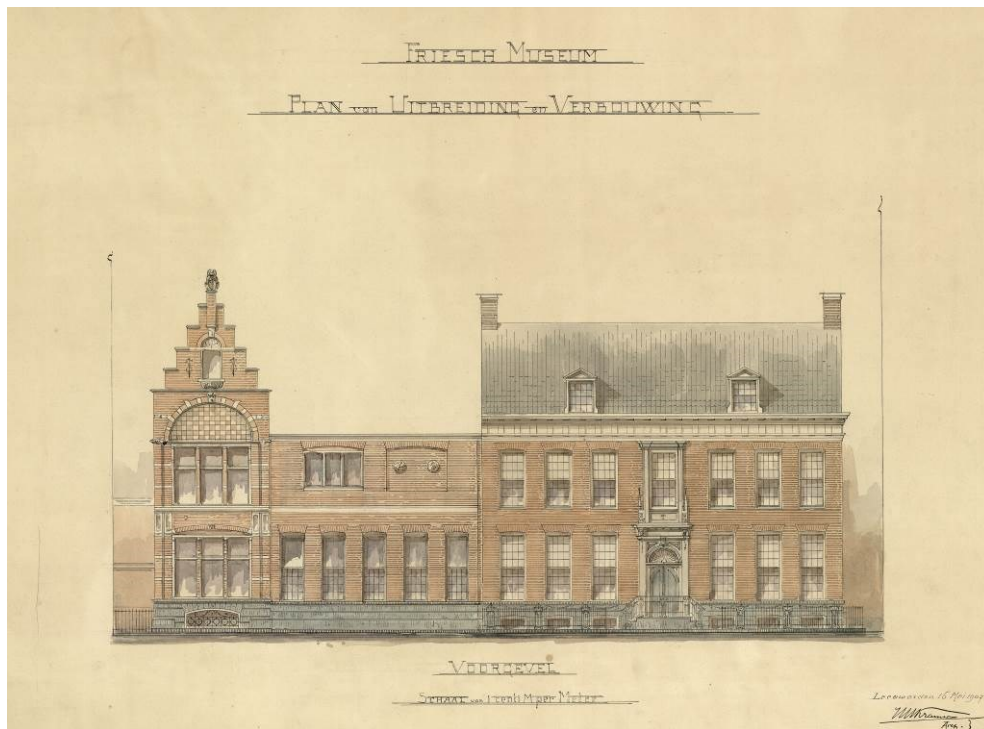

Kleurgebruik op basis van kleurhistorisch onderzoek aan de Grote Kerkstraat

In het verlengde van het voorgaande past ook een kritische kanttekening. Het instrumentarium om de kwaliteiten van beschermde stads- en dorpsgezichten overeind te houden – bijzondere materiaaltoepassingen en historisch kleurgebruik behoren tot die kwaliteiten – is het afgelopen decennium beperkt. De gevolgen daarvan worden geleidelijk zichtbaar, zeker in de binnenstad van Leeuwarden. Zo is er in de laatste jaren weer een toename te zien van het verven van (schoonwerk) baksteen gevels van niet-monumenten (die wél beeldbepalende waarde voor het stadsgezicht hebben) en van modieus, niet-passend kleurgebruik, vooral antraciet-achtige en spierwitte tonen.

Tot slot is de aandacht voor interieurs groeiende. Velen, en eigenaren vormen er geen uitzondering op, menen dat de bescherming van een monument louter het exterieur geldt, zelfs alleen de voorgevel. Dit is een (hardnekkige) misvatting. De bescherming geldt meestal de buitenkant én de binnenkant. Tot het laatste worden behalve de constructie ook de historische indeling, inrichting en afwerking, zoals deuren, schouwen en stucplafonds, gerekend. Er waren in de afgelopen jaren wel positieve signalen dat in Leeuwarden het bewustzijn over interieurs toeneemt, onder particuliere woonhuiseigenaren alsook onder andere eigenaren. Er is bijvoorbeeld met veel oog voor detail omgegaan met de binnenruimten in het Provinciehuis, de interieurs van het Eysingahuis en het oude Fries Museum, de inrichting van de Koepelkerk en de bijzondere afwerkingen in de Blokhuispoort.

Toch valt er nog veel te winnen. In 2014 is daarom de Stichting Interieurs in Fryslân opgericht. Die heeft als doelstelling de kennis van en zorg voor historische interieurs in Friesland te bevorderen. In de stichting nemen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Provincie Fryslân deel. Een paar jaar geleden is een groot onderzoeksproject begonnen: een zo compleet mogelijke inventarisatie per gemeente van waardevolle historische interieurs en interieurfragmenten. Daartoe worden niet alleen beschermde monumenten bezocht, maar ook de panden die in de jaren-1980 zijn gedocumenteerd in het kader van het landelijke Monumenten Inventarisatie Project (1850-1940).

Bij de restauratie van het oude Fries Museum is met oog voor detail omgegaan met de interieurs.

2. Verankering cultuurhistorie in RO-beleid en inpassingen

Eén van de pijlers onder het rijksbeleid Modernisering Monumentenzorg (2009) was een stevige verankering van cultuurhistorie in het ruimtelijk ordening-beleid. De achterliggende gedachte is dat cultuurhistorie zo een verhoudingsgewijs ‘steviger’ positie als wegingsfactor zou kunnen krijgen in het ruimtelijk ordening-beleid.

De bestemmingsplannen in Leeuwarden zijn intussen merendeels voorzien van een cultuurhistorische paragraaf, en de plankaarten van karakteristieke panden en waardevolle landschapselementen.

In het buitengebied zijn in 2012 de waardevolle cultuurlandschappelijke elementen geïnventariseerd (Marloes Eskens, *Cultuurhistorische inventarisatie ten behoeve van het Bestemmingsplan Leeuwarden-Buitengebied*). Leeuwarden heeft dit als een van de eerste Friese gemeenten gedaan. Het bestemmingsplan Buitengebied is vanwege het bijzondere karakter ook bij het Wetterskip, Heemschut en de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd onder de aandacht gebracht.

In beschermde stads- en dorpsgezichten staan behalve monumenten ook historische panden en andere ruimtelijke objecten zonder de status van beschermd monument. Die zijn wel van waarde

voor het beschermde gezicht en de ruimtelijke samenhang. Behoud hoeft bij een ruimtelijke (her)ontwikkeling minder een vanzelfsprekendheid te zijn dan bij beschermde monumenten. De keuze voor vernieuwing moet wel vooraf worden gegaan door een zorgvuldige belangenafweging. Succesvolle interventies waarbij oude bebouwing is ingepast en hergebruikt en dit onmiskenbaar bijdraagt aan de ‘historische gelaagdheid’ van de locatie en voor extra ruimtelijke kwaliteit zorgt, zijn onder meer:

- In het groene binnengebied tussen de Grote Kerkstraat en de Groeneweg is de Noorderkerk (1889) verbouwd tot het studiecentrum van de Fryske Akademy;
- Een beeldbepalend deel van het Statemapand aan het Ruiterskwartier, op de hoek van de Lombardsteeg (Winkel van Sinkel, 1842-’45) is hersteld voor een winkelfunctie;
- En de showroom van de Rijwiel Automobielen Motorrijwiel Industrie (RAMI, 1924-’25), beter bekend als de Rock It, is deel geworden van het nieuwe Harmoniekwartier (Neushoorn)

De showroom van de RAMI (Rock It) is ingepast in Neushoorn

Voor waardevolle cultuurlandschappelijke structuren geldt overigens hetzelfde. In 2014-’15 is een ‘verdwaald’ stuk Ald Swichumerdyk opgenomen in een recreatieve wandelroute. De dyk verbond in de Middeleeuwen Swichum met de bewoonde wereld. Delen van het dijklichaam liggen nog in het landschap, onder andere aan het uiteinde van de Loodyk ten zuiden van de Wâldwei. Het bochtige en door bomen en sloten omgeven pad maakt nu deel uit van een ‘ommetje’ voor Wirdumers.

3. Erfgoedverordening en beleidskeuzen: gemeentelijke monumenten en stads- en dorpsgezichten

De Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden geeft ons mogelijkheden invulling te geven aan de eigen beleidsruimte op het gebied van onroerend erfgoed: door het aanwijzen van gemeentelijke monumenten (hst. II) en van beschermde gemeentelijke stads- en dorpsgezichten (hst. IV). Die beide instrumenten dragen bij aan het ruimtelijk kwaliteitsbeleid van de gemeente.

De verordening is tussentijds verruimd met de optie ook roerende zaken de status van gemeentelijk monument te kunnen geven. In de algemene selectiecriteria in de verordening is gedefinieerd op welk type onroerende zaak dit betrekking kan hebben.

De gemeenteraad heeft in november 2006 het College gevraagd een gemeentelijke monumentenlijst samen te stellen. Tussen 2009 en 2012 is zo'n monumentenlijst voor het 'oude' grondgebied van Leeuwarden gemaakt. In beperkte mate zijn zaken toegevoegd in 2013 en 2014 en ook nu nog worden zo nu en dan onroerende zaken als gemeentelijk monument aangewezen: 'ontdekkingen', panden die met specialistische (bouwhistorische) kennis beoordeeld moeten worden, en aanvullingen uit de Wederopbouwperiode. De lijst telt momenteel 386 gemeentelijke monumenten, zowel enkelvoudige objecten als complexen. De complete lijst is opgenomen als bijlage (**bijlage II: gemeentelijke monumenten Leeuwarden**).

In de bij elke aanwijzing behorende beschrijving en motivering hebben wij zo expliciet mogelijk gemaakt, waarop de bescherming wel én niet betrekking heeft. Soms betreft het louter een gevelsteen in een voorgevel. In andere gevallen wordt van een gebouw alleen het exterieur beschermd, terwijl bij weer andere monumenten ook het interieur (ten dele) wordt beschermd. Wij hopen door zo expliciet te zijn, onduidelijkheid bij eigenaren te voorkomen – hij weet beter waar hij wel en niet rekening mee hoeft te houden.

De ervaringen met eigenaren zijn overwegend positief geweest. Gelet op het aantal aanwijzingen heeft maar een klein deel van de eigenaren bedenkingen geuit. Een deel van de circa dertig zienswijzen kon door inhoudelijke aanpassingen in de beschrijving worden ondervangen. Vijf zienswijzen hebben een besluit tot niet-aanwijzen als resultaat gehad. En geen van de bezwaarschriften heeft geleid tot een beroepsprocedure bij de Rechtbank.

Schoolstraat 4 (Gymnastieklokaal), in 2009 aangewezen als gemeentelijk monument

In 2014 is bij de harmonisatie met Boarnsterhim ‘harmonisatie’ van de gemeentelijke monumentenlijst achterwege gebleven. Boarnsterhim had geen gemeentelijke monumenten aangewezen. De ongelijkheid in het ruimtelijk kwaliteitsbeleid wreekt zich, nu belanghebbenden afgelopen voorjaar ad hoc verzoeken bij ons hebben ingediend om kerkgebouwen in Jirnsom respectievelijk Grou als gemeentelijk monument aan te wijzen om zodoende te beschermen tegen verbouw- of sloopplannen. De verzoeken doorkruisen in beide gevallen bestaande planvorming. Om de geconstateerde onevenwichtigheid op te heffen en situaties als de geschetste te voorkomen, heeft u in juli 2017 een motie ingediend waarin u heeft gevraagd ook in het buitengebied Leeuwarden-Zuid én voor Leeuwarderadeel en Littenseradiel gemeentelijke monumenten te selecteren en aan te wijzen.

Er is geen gebruik gemaakt van de tweede beleidsoptie waartoe de Erfgoedverordening de mogelijkheid geeft: aanwijzen van gemeentelijke stads- en dorpsgezichten. De stads- en dorpsgebieden op Leeuwarder grondgebied zijn alle door het Rijk aangewezen: de Leeuwarder binnenstad en de singels aan de buitenzijde van de gracht, en het Nieuwe Kanaalgebied, de dorpskom van Grou en Grou-Oosterveld, en de dorpsgezichten van Wergea en Warstiens.

4. Voorlichting en promotie

- Open Monumentendag

De jaarlijkse Open Monumentendag op de tweede zaterdag van september is sinds 1987 hét evenement om mensen kennis te laten maken met het gebouwde erfgoed. De dag trekt traditiegetrouw veel bezoekers, met als grote uitschieter (zelfs landelijk gezien) in 2008 de Blokhuispoort, de eerste keer dat de gevangenis door het publiek te betreden was. Andere thema's in de voorbije jaren: het vernieuwde Zaailand (2012), Sporen van de Gouden Eeuw (2013) en in september 2014 een route door de ‘nieuwe’ dorpen van de gemeente Leeuwarden.

- Monumenteninformatiemarkt en Nieuwsbrief

In 2013 en 2014 zijn initiatieven genomen om de banden met eigenaren van monumenten aan te halen. In het najaar van 2013 is in het Stadhouderslijk Hof de eerste Monumenteninformatiemarkt van Leeuwarden gehouden. Organisaties als het Nationaal Restauratiefonds, Bond Heemschut en de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd verleenden hier hun medewerking aan. Eigenaren konden er terecht voor uiteenlopende vragen en informatie over hun monumentale panden. De tweede informatiemarkt vond plaats in het voorjaar van 2015 in de Kanselarij.

In juni 2014 is de Nieuwsbrief Monumentenzorg & Archeologie gelanceerd. Deze digitale nieuwsbrief verschijnt twee tot drie keer per jaar, is vooral gericht op eigenaren van monumenten, en informeert hen over praktische zaken, zoals wijzigingen in wet- en regelgeving en subsidieregelingen, én leuke wetenswaardigheden. Voor een breder publieksbereik heeft *Leovardia*, het tijdschrift van ‘Aed Levwerd’, een rubriek Nieuws van Monumentenzorg en Archeologie.

- Publicaties

Er is ook meegewerkt aan de publicaties stadswandelingen van het Historisch Centrum Leeuwarden: *Stadsbegraafplaats en Rengerspark* (2013), *Sporen van de Gouden Eeuw* (2013), en *Sporen van de Zilveren Eeuw* (2015), en een grote bijdrage geleverd aan het boek *Oud & Nieuw Zaailand. Het Wilhelminaplein, huiskamer van Leeuwarden* (2012).

- Informatieborden, verwijzingen en kunstwerken

Op het oog onbeduidende toevoegingen aan de leefomgeving kunnen de zichtbaarheid en 'leesbaarheid' van erfgoed sterk bevorderen en zo indirect ook het draagvlak voor cultuurhistorie vergroten. Waar mogelijk wordt ingehaakt op particuliere initiatieven, maar de gemeente kan ook zelf het voortouw nemen. Voorbeelden:

- met lezenaars en gevelborden zijn cultuurtoeristische routes in de binnenstad uitgezet;
- onder de Brol is een kelder met beeldende middelen heringericht als attractie voor vaarrecreanten;
- monumentale panden zijn voorzien van een historische huisnaam en/of bouwjaar;
- eigenaren van gemeentelijke monumenten wordt een email bordje met de aanduiding gemeentelijk monument aangeboden;
- op de Vischmarktpijp is een kunstwerk geplaatst dat herinnert aan de vroegere vismarkt;
- en in Hempens is bijgedragen aan een Land Art-kunstwerk dat de cultuurhistorie van het gebied verduidelijkt.

5. SIMON

De gemeentelijke monumentendatabank SIMON is een essentieel onderdeel van de dienstverlening (informatievoorziening). SIMON biedt informatie over alle rijks- en gemeentelijke monumenten (ook archeologische) en de beeldbepalende panden binnen de beschermde stads- en dorpsgezichten in Leeuwarden. Men kan er van een monumentaal pand bijvoorbeeld het monumentnummer, het bouwjaar of de redenen waarom het een monument is geworden, vinden.

In 2013 is de databank online gezet op de gemeentelijke website door koppeling aan de Monumenten-informatiekaart Leeuwarden. In 2015 zijn de locatiecoördinaten van alle beschermde monumenten ingevoerd, wat koppeling met GPS-gestuurde toepassingen zoals apps mogelijk maakt.

6. Tussen onderhoud en vernieuwing: Uitvoeringsrichtlijnen Monumentenzorg Leeuwarden (UML)

In mei 2012 hebben wij de Uitvoeringsrichtlijnen Monumentenzorg Leeuwarden (UML) vastgesteld. Deze richtlijnen voor een goede omgang met rijks- en gemeentelijke monumenten dienen een tweeledig doel. Gewoon onderhoud aan beschermde monumenten is met het in werking treden van het Besluit Omgevingsrecht (2012) vergunningvrij geworden. Het begrip onderhoud is echter vaag, multi-interpretabel en niet door het Rijk nader gedefinieerd. Dit houdt risico's in voor duurzaam behoud van monumentale waarden. Het schiep bovendien verwarring in de uitvoeringspraktijk. Wij hebben, mede in het belang van eigenaren, architecten en bouwers, die helderheid wel willen geven. In de Uitvoeringsrichtlijnen Monumentenzorg Leeuwarden is bijvoorbeeld bepaald, dat een eigenaar geen vergunning nodig heeft voor repareren van oud voegwerk, vervangen van kapotte dakpannen of vernieuwen van zink in overeenstemming met de bestaande toestand. Een vergunning is wel nodig voor integraal vernieuwen van voegwerk in een gevel of aanbrengen van een geheel nieuw pannendak. Het tweede doel is, dat de UML dienen als programma van eisen bij de Verordening Restauratiefonds Leeuwarden. Zo wordt de kwaliteit verzekerd van restauraties die met een lening uit het Restauratiefonds worden ondersteund.

7. Financiële stimulansen

Voor het realiseren van de beleidsdoelstellingen waren en zijn er diverse financiële regelingen, afhankelijk van de oorspronkelijke functie van het monument (woonhuis, groen monument of categorie overige monumenten), de status (rijks- of gemeentelijk monument) en de aard van de werkzaamheden (onderhoud of ingrijpend herstel en/of herbestemming).

Rijk

Reeds gedurende lange tijd hanteert de gemeente het uitgangspunt om eigenaren van rijksmonumenten voor de instandhouding te verwijzen naar regelingen die het Rijk voor hen heeft bedacht: de subsidieregeling Brim (Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten) voor niet-woonhuizen, de fiscale aftrek voor woonhuizen en voordelige restauratieleningen met tussenkomst van het Nationaal Restauratiefonds.

- **Brim**

Het Rijk verdeelt zelf het Brim-budget voor *‘gewoon’ onderhoud* van rijksmonumenten, niet-zijnde een woonhuis. Een eigenaar kan dit aanvragen op basis van een zesjarenplan voor instandhouding. Bij de verdeling van het Brim-budget voor *restauratie* van rijksmonumenten, niet-zijnde een woonhuis, werkt het Rijk samen met de provincies. De Provincie Fryslân verdeelt dat budget (zie ook onder Provincie).

Ook de gemeente zelf (Vastgoed) doet met succes een beroep op de eerstgenoemde mogelijkheid. Voor het planmatige onderhoud van rijksmonumenten in eigen bezit, zoals de Beurs, de Waag, het Prinsessehof en zelfs de Prinsentuin, zijn in de afgelopen jaren Brim-beschikkingen ontvangen.

- **Fiscale aftrek**

In 2016 kwam de fiscale aftrek voor onderhoud van woonhuismonumenten ter discussie te staan. De eigenaar-bewoner van een rijksmonument met de oorspronkelijke functie van woonhuis kan de (meer)kosten van instandhouding (schilderwerk, reparaties, groot onderhoud) opvoeren als aftrekpost. Deze fiscale regeling, die al lang bestaat en over het algemeen goed functioneert, heeft de afgelopen decennia in belangrijke mate bijgedragen aan de gemiddeld goede onderhoudsstaat van monumentale woonhuizen (de rijksmonumentenlijst in Nederland bestaat voor het merendeel uit woonhuizen). In de zomer van 2016 kondigde de Regering aan de fiscale aftrek met ingang van 2017 te willen afschaffen en vervangen door een subsidieregeling. Voornaamste argument was een vereenvoudiging van de belastingwetgeving.

Forse kritiek van monumentenorganisaties, eendrachtig optrekken van gemeentelijke bestuurders en vrees bij de Tweede Kamer dat het kind met het badwater zou worden weggegooid, leidden ertoe dat de aangekondigde maatregel eind 2016 is ingetrokken. De Minister heeft recentelijk laten weten dat de fiscale aftrek ook de komende jaren blijft bestaan. De toekomst van de regeling wordt aan een nieuw kabinet overgelaten.

Provincie

Zoals boven gemeld, is aan de Provincie Fryslân een grote rol toebedeeld in de jaarlijkse verdeling van rijksbudget voor restauraties van rijksmonumenten in Friesland. Onder restauratie worden ingrijpende herstelwerkzaamheden verstaan die onderhoud te boven gaan. De Provincie Fryslân legt er bovendien zelf budget bij als onderdeel van het programma *Wurkje foar Fryslân*. De subsidieregeling bood ook de mogelijkheid aan eigenaren van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden om een subsidieaanvraag in te dienen.

De deelregeling voor herbestemming vormt een belangrijke aanvullende subsidiemogelijkheid. In de afgelopen jaren zijn door de combinatie van de regelingen voor restauratie en herbestemming ingrijpend herstel van zeer beeldbepalende panden (niet-woonhuizen) en transformaties tot woongebouwen financieel mogelijk gemaakt. Voorbeelden zijn het vroegere Gemeentearchief aan de Grote Kerkstraat en de Julianaschool aan de Tweebaksmarkt. (**bijlage I**: grote projecten).

De restauratie en herbestemming van Voorstreek 36 zijn mogelijk geworden door provinciale subsidie

Leeuwarder Restauratiefonds

De gemeente Leeuwarden heeft in 2006 een eigen, Leeuwarder Restauratiefonds (LRf) ingesteld. De fondsmiddelen zijn bestemd voor het stimuleren van herstel van gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden in stads- en dorpsgezichten. Eigenaren kunnen uit het fonds, een *revolving fund*, een voordelige lening (annuïteitenhypotheek) krijgen voor restauratie. De gemeenteraad maakte een aanvangskapitaal vrij van € 3.850.000,-. Dat bedrag is door bezuinigingen enkele malen verlaagd.

Restauraties gemeentelijke monumenten met een LRf-lening: Bollemanssteeg 6 (l) en Bagijnestraat 30 (r)

Er zijn tot dusverre veertien restauratiehypotheken met een gemiddeld leningbedrag van € 101.928,- uit het fonds verstrekt. Eén hypotheek is inmiddels afgelost. Drie in het oog springende projecten die met een restauratielening mede mogelijk zijn gemaakt, zijn die van de ombouw van een 18e-eeuws koetshuis tot woonhuis in de Bollemanssteeg, de herbestemming van het oude logebouw Zaailand 98 tot kantoor en het cascoherstel van het vroegere PEB-kantoor aan de Emmakade.

Een uitvoerige toelichting op en evaluatie van het fonds en een financieel overzicht zijn in de bijlagen te vinden (**bijlagen III en IV**). We vatten hier de voornaamste conclusies samen. Na een aarzelend begin heeft het fonds redelijk voldaan aan de verwachtingen. Het bestaan van het fonds droeg bij aan de acceptatie van het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. De animo om het fonds te benutten, was vermoedelijk groter geweest wanneer de marktrente zich anders had ontwikkeld. Een andere ervaring is, dat het fonds, zeker in een situatie met een lage marktrente, alleen aantrekkelijk is voor grote restauraties, niet voor kleinere tot € 15 á € 20.000,-. Een restauratielening is oninteressant voor commerciële marktpartijen, zoals projectontwikkelaars, die een pand maar korte tijd in eigendom hebben. Uit het fonds kan momenteel nog € 160.000,- worden ingezet.

Zadelfonds

De Regeling subsidie Zadelfonds heeft een legaat als basis. Het fonds, een bestemmingsreserve, is bedoeld voor activiteiten waar andere regelingen geen soelaas voor bieden. De jaarlijkse bestedingsruimte schommelt al jaren rond € 17.000,-.

Vaste verplichtingen zijn bijdragen aan de Open Monumentendag en de Stichting De Fryske Môle voor het onderhoud van hun molens (3) op het 'oude' Leeuwarder grondgebied. Voorbeelden van andere met subsidie gehonoreerde projecten: alle woningen in de Hollanderwijk zijn voorzien van een QR-code, verbonden met een website met historische informatie over de bijzondere wijk, aan de Bagijnestraat en de Sint Jacobsstraat zijn gevelstenen in de kleur gezet en er is bijgedragen aan boeken over tuinarchitect Gerrit Vlaskamp en een wandelroute langs 'topmonumenten'.

Een toelichting op het fonds en een keuze uit de gesubsidieerde projecten in de periode 2008-2016 is te vinden in de bijlage (**bijlage V: Zadelfonds (bestemmingsreserve en regeling)**).

Bijdragen uit het Zadelfonds: 'Wondenmannetje' Sint Jacobstraat en winkelpui Berlikumermarkt

Consultatie 'partners in het veld'

In de dagelijkse praktijk hebben monumentenzorg en archeologie te maken met tal van interne en externe partijen en gesprekpartners (zie het relatieschema op pagina 5). Sommige van hen, met uiteenlopende achtergrond en professie, zijn aan de hand van een vragenlijst geïnterviewd over hun ervaringen met de gemeentelijke monumentenzorg en archeologie.

We zetten de voornaamste bevindingen uit deze interviews op een rij. Wij nemen deze uiteraard mee in onze eigen conclusies uit de evaluatie over de afgelopen jaren:

- Er is veel expertise binnen het cluster monumentenzorg en archeologie, medewerkers zijn over het algemeen goed benaderbaar en bereid tot meedenken in de voorbereidingen op en tijdens verbouwingen en restauraties en bijbehorende procedures.
- De voorlopige raming van kosten voorafgaand aan archeologisch onderzoek blijkt door de onvoorspelbaarheid van wat daadwerkelijk in de grond zit, soms niet juist. Dit kan voor financiële tegenvallers zorgen.
- De voorlichting, in algemene zin en op specifieke onderdelen, wordt als onvoldoende ervaren. Als voorbeelden worden hierbij genoemd: procedures en wettelijke plichten, aspecten van onderhoud, en, specifiek voor archeologie, risico's in tijd en geld. Men wil graag zo vroeg mogelijk in het proces goed en helder geïnformeerd worden over *do's and don'ts*, spelregels en mogelijkheden. Meer informatie op de gemeentelijke website en voorlichting 'in het veld' zijn de aangedragen oplossingen.
Er is in het bijzonder gewezen op de gemeentelijke verantwoordelijkheid om monumentale belangen, zoals van oud voegwerk en originele ramen, goed uit te leggen aan eigenaren.
- Het Archeologische Steunpunt in het HCL verdient betere promotie en zou zichtbaarder moeten worden om meer bezoek te kunnen trekken.

Wet- en regelgeving

Sinds 2011 is veel wetgeving met betrekking tot erfgoed veranderd. Sommige wetten en regels zijn aangepast, andere nieuw in werking getreden. Hieronder volgt een korte opsomming met de impact die ze hebben gehad op de dagelijkse monumentenpraktijk. In de bijlage worden de wetten en regelingen uitgelegd.

- *Besluit ruimtelijke ordening (Bro 2012)*

Het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) verplicht gemeenten sinds 1 januari 2012 in ieder bestemmingsplan te beschrijven, hoe rekening wordt gehouden met een breed spectrum van in het plangebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Voor delen van het gemeentelijke grondgebied ontbrak het aan goede inventarisaties van stedenbouw-historische en/of cultuurlandschappelijke waarden als input voor bestemmingsplannen.

Sinds 2012 is bij de actualisatie van bestemmingsplannen telkens een uitvoerige cultuurhistorische paragraaf toegevoegd. Voor het gehele grondgebied, m.u.v. enkele dorpen en het buitengebied van Boarnsterhim, zijn de cultuurhistorische waarden inmiddels geïnventariseerd en beschreven.

- *Bouwbesluit 2012 en Vergunningvrij bouwen (2014)*

Volgens het Bouwbesluit 2012 worden plannen voor aan- en uitbouwen en dakkapellen op bestaande panden getoetst aan nieuwbouweisen. Voor beschermde monumenten mag met het oog op behoud van monumentale waarden worden afgeweken van de nieuwbouweisen. Dit gebeurt ook met regelmaat. Voor beeldbepalende panden bestaat die mogelijkheid niet.

In 2014 is als onderdeel van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht het vergunningsvrij bouwen in beschermde stads- en dorpsgezichten verruimd.

De wetswijzigingen kunnen op termijn leiden tot een rommeliger aanblik van binnenterreinen en verlies aan beeldkwaliteit in de beschermde gezichten. Nu al is in de binnenstad te zien dat de verruimde mogelijkheden voor een groter onderscheid in beeldkwaliteit zorgen tussen beschermde monumenten aan de ene en beeldbepalende panden aan de andere kant.

- *Provinciaal beleid: Grutsk op 'e Romte en de Verordening Romte Fryslân 2014*

In 2014 heeft de Provincie de thematische structuurvisie Grutsk op 'e Romte vastgesteld. Gemeenten moeten bij het opstellen van ruimtelijke plannen motiveren hoe ze omgaan met de provinciale belangen, genoemd in Grutsk. Dit sluit naadloos aan bij de verplichting voor de gemeenten die voortvloeit uit de wijziging Bro in 2012 (zie boven). De gemeente Leeuwarden voldoet sinds 2012 al aan deze vereisten bij het opstellen van haar bestemmingsplannen.

- *Erfgoedwet (en Omgevingswet)*

Op 1 juli 2016 is de Erfgoedwet in werking getreden als opvolger van de Monumentenwet 1988. Een deel van de Monumentenwet (regels met betrekking tot ruimtelijke ordening) zal pas bij invoering van de Omgevingswet (verwacht 2020-2021) hierin opgaan.

Een belangrijke aanvulling in de Erfgoedwet ten opzichte van de Monumentenwet is de instandhoudingsplicht (onderhoud) voor rijksmonumenten. Gemeenten geeft dit een instrument in handen, eigenaren aan te spreken en aan te schrijven op bouwkundige gebreken en het in gevaar brengen van het voortbestaan van een rijksmonument. Nieuwe restauratieachterstanden zijn zo beter te voorkomen. De gemeente Leeuwarden heeft nog geen gebruik gemaakt van dit instrument.

Gemeentelijke herindeling

Het gemeentelijke grondgebied is op 1 januari 2014 uitgebreid met het noordelijke deel van Boarnsterhim. Een verdubbeling van het grondgebied hield tevens een verdubbeling in van archeologische vindplaatsen binnen de gemeentegrenzen. Er zijn bovendien zo'n 85 gebouwde rijksmonumenten bijgekomen en vier beschermde dorpsgezichten.

In juridisch opzicht is voldaan aan de verplichting om het beleid binnen twee jaar te harmoniseren: de Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden, de UitvoeringsRichtlijnen Leeuwarden, de Nota Archeologische Monumentenzorg Leeuwarden, de Verordening Leeuwarder Restauratiefonds en de Regeling subsidie Zadelfonds zijn begin 2014 opnieuw vastgesteld.

Boarnsterhim volgde het provinciale beleid en de FAMKE voor de omgang met archeologische waarden. Voor de bovengrondse rijksmonumenten werden louter wettelijke taken uitgevoerd.

Inmiddels is de gemeentelijke archeologische waardenkaart na inventarisatie van het toegevoegde deel van voormalig Boarnsterhim geactualiseerd vastgesteld.

De gemeentelijke monumentenlijst reikt voorsnog niet over de grenzen van het 'oude' grondgebied. Onlangs is er budget vrijgemaakt om dit te ondervangen.

3. Ontwikkelingen en relatie met ander beleid

De erfgoedsector ervaart de gevolgen van een aantal economische, demografische en maatschappelijke ontwikkelingen. Sommige van die ontwikkelingen worden in Noord-Nederland sterker gevoeld dan in het westen des lands. We laten de meest relevante de revue passeren:

Demografisch

Er is krimp op het platteland en een trek naar de stad, waar het voorzieningenniveau hoog is. De bevolkingsafname manifesteert zich op het platteland vooral in het noorden van de provincie Fryslân. De bevolkingsafname verzwakt de lokale draagkracht voor de instandhouding van onroerend erfgoed, van bijvoorbeeld kerkgebouwen in dorpen, maar uiteindelijk ook van boerderijen en woonhuismonumenten. Sommige vrijkomende panden kunnen door hergebruik een nieuwe rol spelen in versterking van de leefbaarheid, maar of dat voor alle monumentale panden geldt is de vraag. Het draagvlak is echter vaak onverminderd groot vanwege de collectief gevoelde eigen identiteit en herkenbaarheid van een dorp of streek. Denk bijvoorbeeld aan de Sint Piter in Grou en de kerk in Idaerd.

De trek naar de stad (en de focus op stedelijke voorzieningen) biedt tegelijkertijd kansen, bijvoorbeeld onder ouderen die graag in de nabijheid van die voorzieningen wonen. Het is deze demografische ontwikkeling, waar een groot verbouw- en restauratieproject als dat van het Sint Anthonygasthuis aan de Grote Kerkstraat en het Perkswaltje profijt van heeft.

Agrarisch

In de landbouw manifesteren zich twee belangrijke trends: de boerenbedrijven nemen in aantal af en er is schaalvergroting gaande, versterkt door het opheffen van de melkquota. Veel oude boerenplaatsen verliezen daardoor hun agrarische functie. Worden deze ontwikkelingen afgezet tegen de genoemde trends van bevolkingsafname op het platteland en een trek naar stedelijke milieus, dan is aannemelijk dat de mogelijkheden tot behoud en herbestemming van monumentale boerderijen niet voor het oprapen liggen.

Een ander aandachtspunt is de invloed van de schaalvergroting op het cultuurlandschap. Uitbreiding van bedrijven en de bijbehorende efficiëncyslag gaat gepaard met een behoefte aan efficiënter grondgebruik. Kronkelende middeleeuwse geulen, sloten en dijken kunnen dat in de weg zitten.

Economisch

Dat de economische crisis in Leeuwarden grote gevolgen heeft gehad voor de vastgoedmarkt, ook voor de niche die het onroerende erfgoed vormt, is een open deur. Het was het meest tastbaar in de historische binnenstad. In Leeuwarden bestond redelijk grote particuliere vraag naar (aankopen en restaureren van) woonhuismonumenten. En marktpartijen, waaronder woningcorporaties,

transformeerden grote monumentale gebouwen voor woondoeleinden (koopwoningen in het midden- en hoge marktsegment). Die interesse nam evenwel sterk af en marktpartijen trokken zich terug. Mondjesmaat zien wij deze belangstelling weer wat aantrekken, met name bij de kleinere marktpartijen.

De geringe bereidheid onder marktpartijen om (risicovol) te investeren viel samen met terughoudendheid onder banken om te financieren. En subsidieregelingen voor de instandhouding van onroerend erfgoed en voor het stimuleren van woning(in)bouw zijn (groten)deels opgedroogd. Kleinschalige vastgoedinvesteerders zijn in het 'gat' gesprongen dat is achtergelaten door de oude marktpartijen en particulieren. Zij richt(t)en zich in de binnenstad bijna uitsluitend op de huursector. Het goede nieuws is uiteraard dat leegkomende monumentale panden een nieuwe invulling krijgen. Het merendeel van die investeerders richt(te) zich echter op het segment van kamerverhuur en kleine huurwoningen, waarin de hoogste rendementen zijn te behalen. Dit houdt risico's in voor historische indelingen en afwerkingen van interieurs van monumenten én zorgt voor grotere slijtage op de langere termijn. Het normale onderhoud laat bovendien op den duur vaak te wensen over. Naast toegenomen leegstand heeft de crisis meer in het algemeen ook een terugval van het gemiddelde onderhoudspeil van (monumentale) panden in de binnenstad tot gevolg gehad, vooral in de vorm van achterstallig schilderwerk. Dit is het meest zichtbaar in winkelstraten buiten het kernwinkelgebied, zoals de Voorstreek en de Tuinen, en op binnenterreinen, ook in het kernwinkelgebied, zoals tussen de Nieuwestad en het Ruiterskwartier en aan de achterzijde van de Wirdumerdijk. Het is met de crisis in het achterhoofd een voorspelbare ontwikkeling in een gebied waar veel eigenaren primair hun geld verdienen met de winkelruimte op de begane grond. Het is een ongunstige ontwikkeling met het oog op duurzame instandhouding van beschermd erfgoed op de lange termijn en op de korte termijn met het oog op Culturele Hoofdstad 2018, wanneer we de Friese hoofdstad in al zijn schoonheid voor het voetlicht van de bezoekers willen brengen.

Secularisering

De secularisering van de samenleving gaat door, het kerkbezoek neemt af. In Fryslân met zijn hoge kerkdichtheid heeft dat grote gevolgen. Veel kerken zijn er middeleeuws van oorsprong en van aanzienlijke monumentale waarde. Ook veel bijzondere kerkorgels – Friesland heeft de grootste orgeldichtheid van Nederland – komen erdoor in de verdrukking.

Uitgaande van opgedane ervaringen lijkt het probleem in en nabij de stad vooralsnog redelijk oplosbaar. Anders ligt de situatie in de dorpen. Het financiële draagvlak voor instandhouding is er kleiner en mogelijkheden voor hergebruik liggen er minder voor het oprapen – niet elke dorpskerk kan dorpshuis worden. Door de gemeentelijke herindelingen, waardoor er veel kleine dorpen bij komen, komt het probleem ook in figuurlijke zin dichterbij Leeuwarden te liggen.

Verduurzaming

De energietransitie en de verduurzaming van de gebouwde omgeving zijn onomkeerbare ontwikkelingen. Verduurzaming leeft onder eigenaren van monumenten evenzeer als onder eigenaren van 'gewone' panden. De focus ligt op vermindering van energieverbruik door isolatie van de buitenschil en opwekken van zonnestroom.

Voor veel erfgoedspecialisten zijn energetische aanpassingen van monumenten, in het bijzonder het door isolerend glas vervangen van oud glas, dat niet per definitie zeer waardevol is, en het plaatsen van zonnepanelen, nog niet vanzelfsprekend. Een indruk van een zekere 'traagheid' in het meegaan

met de tijd kan ook anderszins ontstaan. In monumentensubsidieregelingen van Rijk en Provincie is het vervangen van technisch versleten oude ramen door nieuwe mét isolatieglas uitgesloten van subsidie. En terwijl het leeuwendeel van de beschermde monumenten uit woonhuismonumenten bestaat, zijn monumenten vrijgesteld van het wettelijk verplichte energielabel.

Het is goed ervoor te waken dat monumenten door relatief hoge energielasten een onaantrekkelijke categorie gebouwen worden. Behoud van monumenten op langere termijn kan baat hebben bij een zekere mate van vrijheid in het omgaan met beschermde waarden, ook met historische ramen (afhankelijk van ouderdom en zeldzaamheid) en oude daken.

Anderzijds ligt bij opdrachtgevers soms eenzijdig de focus op zaken als dubbel glas en zonnepanelen. Het energieverbruik is vaak ook op andere manieren fors te verlagen, zonder noemenswaardig verlies aan monumentale waarden. In de beschermde stads- en dorpsgezichten vormen de oude dakenlandschappen bovendien een kwetsbaar onderdeel van de historisch-ruimtelijke kwaliteiten. Het is vanuit die optiek interessant om het resultaat te bekijken van actuele plannen voor vergaande verduurzaming van twee beeldbepalende rijksmonumenten in de binnenstad: de Blokhuispoort en de Beurs. In beide gevallen wordt onder meer de buitenschil geïsoleerd om het energieverlies te beperken en worden de daken voorzien van zonnepanelen. Oogmerk is om dit zo onopvallend en respectvol mogelijk te doen, opdat de visuele én fysieke verstoringen aan de gebouwen tot een minimum beperkt blijven. Voor het als Campus Fryslân in te richten Beursgebouw streeft de Rijksuniversiteit Groningen zelfs naar *all electric*.

Vanuit SLIM Wonen in Leeuwarden is er in 2014-2015 een speciale folder ontwikkeld, toegespitst op monumenteigenaren. Hierin staan de stappen om tot een energiezuinig monument te komen. De markt neemt inmiddels initiatieven om te komen tot goede advisering. De verwachting is dat dit de komende jaren doorzet. We ondersteunen dit proces en proberen eigenaren zo goed mogelijk te faciliteren. De zoektocht naar een constructie om eigenaren op een optimale manier te bedienen, is nog niet ten einde. Er is met enkele partijen het initiatief genomen voor het ontwikkelen van een energiescan voor monumenten, maar die bleek kwalitatief gezien onvoldoende en onvolledig. Nog steeds is er geen kwalitatief goede scan en een efficiënt proces.

De gemeente Leeuwarden is landelijk gezien wel vooruitstrevend in de wijze waarop via het huidige Welstandsbeleid aan eigenaren van beschermde monumenten en/of andere panden binnen de beschermde stads- en dorpsgezichten ruimte wordt geboden om zonnepanelen aan te brengen.

4. Samenvatting en conclusies

Erfgoed ondergronds (archeologie)

Een korte samenvatting van de geconstateerde werking van het archeologiebeleid wordt hieronder weergegeven.

Rendement/effectiviteit:

- De beleidsnota, de archeologische waardenkaart en de erfgoedverordening maken voor iedereen inzichtelijk op welke terreinen binnen de gemeente archeologische waarden aanwezig zijn, en op welke manier daarmee omgegaan dient te worden;
- In planvorming, bestemmingsplannen en vergunningaanvragen wordt rekening gehouden met de archeologische waarden in de grond;
- Kennis in huis door middel van een beleidsarcheoloog vergroot en versnelt de service richting de burger en projectontwikkelaars door middel van direct opvraagbaar en deskundig gemeentelijk advies op maat;
- De gemeentelijke keuzes wat betreft de beschermingsgraad van en omgangsregels ten aanzien van de verschillende archeologische waarden, vastgelegd in de erfgoedverordening gemeente Leeuwarden, belasten zowel de gemeente als initiatiefnemers procedureel en financieel minder dan als het provinciale beleid een op een zou zijn overgenomen.

Successen:

- Archeologie als vaste toetsingsfactor bij planvorming en aanvragen Omgevingsvergunning;
 - Archeologische resten worden zo veel mogelijk behouden en ingepast in ruimtelijke plannen en anders wordt toegezien op zorgvuldige opgraving en documentatie;
 - Publieksboeken, tentoonstellingen, lezingen en informatiepanelen over opgravingen hebben bijgedragen aan draagvlakverbreding onder de bevolking van Leeuwarden.
- Het Archeologisch Steunpunt geeft veel informatie over het lokale en regionale archeologisch erfgoed van Leeuwarden.

Aandachtspunten:

De zichtbaarheid van het Archeologisch Steunpunt blijkt nog niet optimaal te zijn. Door middel van een betere positionering in het Historisch Centrum Leeuwarden zou dit al flink verbeterd kunnen worden. Daardoor kan het publiek – geïnteresseerde inwoners en toeristen – dan nog beter bediend worden in de beleving van de historie van Leeuwarden.

Natuurlijk zijn er ook andere zaken die blijvend de aandacht vragen. Een aspect dat in de eerdere evaluatie van het archeologiebeleid als aandachtspunt al naar voren kwam, is toezien op en handhaven van verleende vergunningen waarbij archeologie in het spel is. Vooral in de buitengebieden, waar de meeste onbebouwde archeologisch waardevolle locaties liggen, is tijdig zicht krijgen op eventuele niet-vergunde bodemverstoring lastig. In die zin is juist ook goede voorlichting aan betrokkenen, zowel binnen de betreffende gemeentelijke afdelingen als aan initiatiefnemers (eigenaren, uitvoerders, projectontwikkelaars), een blijvend punt van aandacht. Dat geldt ook voor het kostenplaatje van archeologisch onderzoek. Bij de financiering van projecten moet er, om grote verrassingen en tekorten te voorkomen, in de projectbegroting gedegen rekening

worden gehouden met de opgraving en analyse en rapportage van archeologische waarden die niet behouden kunnen worden.

Hoofdconclusie mag zijn dat zowel intern, binnen het gemeentelijk apparaat, als extern, bij belanghebbenden en het publiek, merkbaar is dat het beleid effectief is en gewaardeerd wordt. Het draagvlak voor archeologie en cultuurhistorie is goed en groeit.

Erfgoed bovengronds (monumentenzorg en cultuurlandschap)

Wij zien geen reden de hoofdlijnen van het gemeentelijke onroerend erfgoedbeleid te wijzigen. In de voorbije jaren is waar nodig en inhakend op de actualiteit herhaaldelijk bijgestuurd, ook door aanpassing van instrumenten die ons ter beschikking staan, zoals de gemeentelijke erfgoedverordening. Er zijn mogelijk wel accentverschuivingen wenselijk.

Erfgoedverordening

De Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden voldoet goed. De verordening zorgt er niet alleen voor dat wij vergunningen mogen verlenen voor rijksmonumenten, ook biedt het ons handvatten om meer te doen dan strikt wettelijke taken. Gemeentelijke monumenten aanwijzen is daar een van. Wij geven daarmee tegelijkertijd een extra dimensie aan het ruimtelijke kwaliteitsbeleid.

Wij willen wel onderzoeken hoe in navolging van andere monumentensteden bouwhistorisch onderzoek middels de verordening is te verankeren in het beleid. De waardevolle tijdslagen die, onttrokken aan ons zicht, in veel oude panden in de binnenstad en dorpskernen schuilgaan en die niet zelden van laatmiddeleeuwse of 17^e-eeuwse oorsprong zijn, moeten in onze optiek meer aandacht krijgen bij planvorming voor grote verbouwingen. Borging van bouwhistorisch onderzoek in de Erfgoedverordening houdt wel minder vrijblijvendheid in dan nu.

Bescherming

Wij steunen uw wens de gemeentelijke monumentenlijst uit te breiden met het zuidelijke deel van het gemeentelijke grondgebied (Boarnsterhim-Noord) en de gebieden die per 1 januari 2018 bij Leeuwarden komen. Dit brengt het historisch-ruimtelijk kwaliteitsbeleid voor 'oud Leeuwarden' en de nieuwe 'gebiedsdelen' weer in evenwicht. Het aanwijzen van gemeentelijke monumenten kan er bovendien discussies over ruimtelijke kwaliteit verhelderen en ad hoc discussies over sloop (deels) voorkomen. Het onderzoeks- en aanwijzingsproject wordt een meerjarenproject. Wij zullen u over de opzet informeren in het nog te maken Uitvoeringsprogramma.

De mate waarin stedenbouwkundig-historische en monumentale waarden kunnen worden beschermd en plannen kunnen worden bijgestuurd, is in de afgelopen jaren geleidelijk verminderd in het kader van de deregulering (Bouwbesluit 2012 en de verruiming van het vergunningvrij bouwen in 2014). Dit heeft in het bijzonder gevolgen voor beschermde stads- en dorpsgezichten. Voor beeldbepalende panden kan bijvoorbeeld niet worden afgeweken van nieuwbouweisen. Dat kan een argument zijn om uit die categorie panden ruimhartiger monumenten te selecteren en aan te wijzen. Beschermde monumenten zijn namelijk vrijgesteld van 'lossere' wetgeving. Het spreekt voor zich dat aanwijzing altijd wel inhoudelijk goed onderbouwd moet kunnen worden.

Het dilemma van minder of meer bescherming voor de historische gebouwde omgeving en welke instrumenten ervoor zijn in te zetten, speelde in de afgelopen tijd meermalen, zoals bij bouwplannen aan de Stationsweg en de Stiensersstraat. Het dilemma heeft een objectgericht en een structuurgericht aspect. Niet elk oud gebouw of elke buurt is het behouden waard. Het is goed om keuzes te maken. Aanwijzen van monumenten, rijks- of gemeentelijke, en daarbij het uitsluiten van andere panden van die status, is daar een van. De discussie over de mate van bescherming en bijbehorende spelregels kan ook worden gevoerd op gebiedsniveau: van stads- en dorpsgezichten, over ruimtelijke structuren en de kwaliteiten ervan. Het is goed om in dit verband te beseffen dat van het Rijk weinig hoeft te worden verwacht. Het rijksbeleid voor aanwijzing van (rijks)monumenten en van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten is tegenwoordig zeer restrictief.

Cultuurlandschap en gebiedsuitbreiding

Het werkveld van het cultuurlandschap is vrij nieuw. In het gemeentelijke beleid is er de laatste jaren meer borging van cultuurlandschappelijke waarden in bestemmingsplannen gekomen. Het meest uitgesproken is dit gebeurd in het nieuwe bestemmingsplan Buitengebied, waar een grondige inventarisatie van oude dijken, sloten en andere waterlopen en andere elementen aan vooraf ging. Er zijn enkele goede ervaringen hoe er bij een ruimtelijke ontwikkeling mee kan worden omgegaan, zoals de voorbeelden van de spoordijk in Westeinde en de Ald Swichumerdyk laten zien. Het instrument van monumentbescherming is nog weinig benut en andere methodieken moeten zich nog uitkristalliseren. De behoefte daaraan wordt groter nu Leeuwarden steeds meer een landelijke gemeente wordt.

De gebiedsuitbreiding zorgt ook voor nieuwe uitdagingen. Door demografische en agrarische ontwikkelingen neemt in delen van het landelijke gebied en sommige dorpen de draagkracht af voor het in stand houden van onroerend erfgoed. Dit heeft naar verwachting eerst gevolgen voor religieus en agrarisch erfgoed. Onze eigen keuzevrijheid is het om hier selectiever te zijn met het aanwijzen van (nieuwe) gemeentelijke monumenten. We staan voor lastiger keuzes met bijvoorbeeld de meeste kerken, die vaak van middeleeuwse oorsprong zijn en op de rijksmonumentenlijst staan.

Onderhoudsachterstand winkelgebieden binnenstad

In de binnenstad van Leeuwarden is een toename van achterstallig onderhoud te zien aan de achterkanten van winkelstraten, zowel winkelstraten die wat perifeer zijn komen te liggen als winkelstraten in het kernwinkelgebied. Het gaat daarbij vaak om monumentale panden. Het is te overwegen in de komende jaren meer aandacht te schenken aan die onderhoudssituatie. Hierbij kan mede gebruik worden gemaakt van de nieuwe instandhoudingsplicht in de Erfgoedwet en de gemeentelijke Erfgoedverordening.

Financieel

De dreigende afschaffing van de fiscale aftrek voor monumentale woonhuizen (rijksmonumenten) is voor dit moment van de baan. Het is een reële inschatting dat het onderwerp in een nieuwe kabinetsperiode terugkeert op de agenda. Wordt de fiscale aftrek dan alsnog afschaft en vervangen door een naar het zich laat aanzien minder gunstige subsidieregeling, dan zal dat, verwachten we, aanzienlijke gevolgen hebben voor het onderhoudspeil van die categorie monumenten.

Het Leeuwarder Restauratiefonds (LRF) is over het algemeen een goed instrument gebleken voor grote restauraties van gemeentelijke monumenten. Het LRF overtuigde minder als instrument voor kleine herstelbeurten. Het instrument hielp en helpt ook bij het over de streep trekken van eigenaren van aan te wijzen gemeentelijk monumenten. De gemeente legt hen niet alleen beperkingen op, maar laat zien ook iets voor het behoud over te hebben.

Er kan nog maar beperkt geld uit het fonds worden ingezet voor nieuwe hypotheek. Rekening houdend met de looptijd van de leningen neemt de financiële ruimte in de komende jaren niet noemenswaardig toe.

Verduurzaming

Op het gebied van verduurzaming van monumenten, en de voorlichting daarover, is nog een slag te maken. Veel eigenaren willen verduurzamen, maar moeten rekening houden met monumentale waarden en/of lopen tegen relatief hoge kosten aan. Isoleren van daken is gemeengoed en verloopt meestal probleemloos. Isoleren van ramen en aanbrengen van zonnepanelen laten zich minder eenvoudig verenigen met monumentale waarden. Tegelijkertijd merken we dat eigenaren zich juist daarop sterk focussen, terwijl ook op andere manieren energie is te besparen.

Gelet op de energietransitie en het belang van duurzaam behoud van monumenten op lange termijn, moet worden geïnvesteerd in (nadenken) over slimme oplossingen en in acceptatie van keuzes voor vervanging van ramen en andere onderdelen bij grote energiebesparingsmogelijkheden.

Voorlichting

Uit een consultatieronde met partners in het veld hebben we de conclusie getrokken dat de voorlichting beter en effectiever kan. Dit kan helpen bij planprocessen en zorgen voor meer begrip en draagvlak onder eigenaren. Onder voorlichting moet hier op de eerste plaats worden begrepen voorlichting in algemene zin, bijvoorbeeld of een eigenaar wel of niet een vergunning nodig heeft voor geplande werkzaamheden. Voorts is er behoefte aan voorlichting op specifieke onderdelen, zoals bepaalde vormen van onderhoud en materiaaltoepassingen. Wij merken op dat dit wringt met de opzet van de website van de gemeente Leeuwarden.

5. Toelichting op het Archeologiebeleid

Beschermde archeologische monumenten

Op basis van de Monumentenwet 1988 (vanaf 2016 Erfgoedwet) wijst het Rijk terreinen aan als beschermd archeologisch monument. Deze terreinen bevatten archeologische resten die op nationaal niveau van groot belang zijn.

Op basis van de Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden kan de gemeente ook zelf archeologische monumenten aanwijzen die meer van lokaal en regionaal belang zijn.

Archeologische waardenkaart

Leeuwarden beschikt sinds 2008 over een archeologische waardenkaart die met enige regelmaat geactualiseerd wordt. Op basis van de bekende vindplaatsen in Leeuwarden en de bodemkarakteristieken zijn hierop de verwachtingen aangegeven van archeologische waarden in de bodem. De gemeente kan hiermee maatwerk leveren bij het opstellen van bestemmingsplannen: we concentreren ons op de waardevolle gebieden en besteden minder aandacht aan gebieden met geringe archeologische waarde.

Archeologie in bestemmingsplannen

Doel van de bescherming van archeologie in bestemmingsplannen is om vooraan in het proces van ruimtelijke ordening al rekening te houden met de archeologische waarden. Hiermee kunnen ontwikkelingen bij voorkeur plaats vinden op locaties waar geen of geringe archeologische waarden aanwezig zijn, en wordt de verstoring van het bodemarchief geminimaliseerd. Ook behoud door ontwikkeling wordt hiermee mogelijk gemaakt. Archeologische waarden kunnen worden ingepast in het plan of mede de uitwerking van een plan richting geven.

Is het toch noodzakelijk ontwikkelingen plaats te laten vinden in gebieden met hogere archeologische waarden, dan kan via voorwaarden geregeld worden dat er archeologisch onderzoek plaats vindt zodat de locatie wel goed gedocumenteerd wordt.

In het bestemmingsplan wordt in het belang van de archeologische monumentenzorg een omgevingsvergunning verplicht gesteld voor een activiteit in de bodem, waar vervolgens voorwaarden aan verbonden worden. Conform de Erfgoedwet geldt dit voor projecten met een oppervlak groter dan 100 m², tenzij de gemeenteraad anders vaststelt. In de Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden is door de gemeenteraad maatwerk vastgesteld voor de verschillende archeologische terreinen die zijn weergegeven op de archeologische waardenkaart. Daarmee is de onderzoeksplicht verantwoord en in goede balans met de (verwachte) archeologische waarden gebracht.

Vergunningverlening bij archeologische waarden

Wanneer een initiatiefnemer een activiteit wil uitvoeren in het gebied met dubbelbestemming waarde-archeologie, moet hij hiervoor een (Omgevings)vergunning aanvragen. De aanvraag wordt getoetst door de gemeentelijk beleidsadviseur archeologie, waarna al dan niet de verplichting tot onderzoek als voorwaarde voor de vergunningverlening wordt gesteld.

-begeleiding van archeologisch onderzoek

Wanneer archeologisch onderzoek noodzakelijk is, treedt de gemeente op als bevoegd gezag. Zij stelt de randvoorwaarden op voor de inhoud en uitvoering van het onderzoek en ziet in regiefunctie toe op de controle daarvan. Het onderzoek moet door de initiatiefnemer (al dan niet de gemeente zelf) worden geregeld. De gemeentelijke archeoloog houdt in regierol toezicht op uitvoering en oplevering (rapportage) van het onderzoek.

Bij projecten waarbij geen onderzoek vereist kan worden, bijvoorbeeld vanwege een te geringe omvang of een lage archeologische verwachtingswaarde, worden door de gemeente zo mogelijk amateurarcheologen ingezet om waarnemingen te doen.

-handhaving

Toezichthouders van de gemeente zien toe op de eisen die zijn neergelegd in bestemmingsplannen, en voorschriften die zijn verbonden aan omgevingsvergunningen, ontheffingen en projectbesluiten.

-kostenverdeling

De wet legt de kosten van archeologisch vooronderzoek primair bij de veroorzaker van de bodemverstoring.

In een aantal gevallen kan de gemeente kosten maken voor archeologisch onderzoek:

- bij eigen ontwikkelingen
- bij toevalsvondsten: hierbij geldt het veroorzakerprincipe niet
- bij excessieve kosten van een opgraving kan een exploitant schade claimen bij de gemeente
- wanneer de realisatie van een project in gevaar komt door de hoogte van de kosten voor archeologische onderzoek, kan de gemeente vanuit het algemeen belang besluiten om deze kosten geheel of gedeeltelijk van de veroorzaker over te nemen.

De gemeente zal in deze gevallen per geval een besluit nemen over de te volgen werkwijze en de financiering. Leeuwarden kent geen archeologiefonds als reservering voor dergelijke kosten.

BELEIDSTAAK									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Advies tbv vergunningverlening en projectplannen	31	48	57	53	25	23	62	65	77
Advies n.a.v. raadsvragen	0	1	1	0	0	0	1	0	0
Programma van Eisen - opstellen	2	2	3	3	4	2	4	3	2
Programma van Eisen – beoordelen	1	2	3	2	2	0	1	5	4
Beoordelen archeologische rapportages	6	5	6	5	2	8	8	7	5
Selectiebesluit behoudenswaardigheid archeologie n.a.v. uitgevoerd vooronderzoek	1	2	3	2	0	3	4	5	4
Toezicht / kwaliteitsbewaking onderzoek (opdrachtgever is gemeente Leeuwarden)	1	2	3	2	3	2	4	3	2
Bestemmingsplannen: opnemen archeologische waarden	1	7	7	16	10	5	5	8	8
Personele begroting (x 1000)	117	113	114	109	117	120	121	91	87
Werkbudget (x 1000)	8	8	8	10	10	10	10	10	10
Fte's	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89

6. Toelichting op het monumentenbeleid

De voornaamste juridische instrumenten voor een respectvolle, duurzame omgang met beschermde monumenten zijn de Monumentenwet 1988 (vanaf 2016 de Erfgoedwet) en de Erfgoedverordening gemeente Leeuwarden. De Erfgoedverordening zorgt ervoor dat de gemeente bevoegd gezag is. Het is aan ons om goedkeuring te verlenen (Omgevingsvergunning) of te onthouden aan het verbouwen van een rijksmonument. De verordening biedt ons ook de ruimte om eigen beleid te voeren, bijvoorbeeld door gemeentelijke monumenten aan te wijzen. Het is goed om te beseffen dat monumentenzorg maatwerk is. Elk monument is uniek, de gemeentelijke klankbordrol bij planvorming is van groot belang, een standaardoplossing bestaat vrijwel niet.

MONUMENTENBELEID in cijfers: 2008 - 2016									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
verleende vergunningen *	65	62	33	39	57	35	49	62	62
rijksmonumenten	65	60	30	33	40	20	28	29	47
gemeentelijke monumenten	x	2	3	6	17	15	21	33	15
geweigerde aanvragen *	3	x	1	2	2	1	1	2	3
rijksmonumenten	3	x	x	1	1	1	1	1	1
gemeentelijke monumenten	x	x	1	1	1	x	x	1	2
handhavingszaken **	?	?	12	6	13	14	2	2	2
rijksmonumenten								1	1
gemeentelijke monumenten								1	1
** O.b.v. beperkte registratie, alleen gegevens van R. Reyen H. Veenstra (niet per definitie handhaving monumentenstatus)									
* Hierbij zijn niet meegenomen:									
- aanvragen die buiten behandeling zijn gelaten									
- aanvragen die ingetrokken zijn									
- aanvragen bij monumenten waarvoor alleen een sloop- of bouwvergunning is afgegeven									
- behandeling schetsplannen									
- werkzaamheden aan monument akkoord verklaard middels gemeentelijke brief, afgehandeld zonder beschikking									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Personele begroting (x 1000)	335	330	334	313	335	362	442	449	375
Werkbudget (x 1000)	54	20	18	17	17	17	49	22	22
Fte's (beleid, vergunningen, toezicht & handhaving)	3,15	3,15	3,15	3,45	3,45	3,45	3,95	3,95	3,95

Het Rijk, de Provincie Fryslân en de onafhankelijke monumentencommissie van Hûs en Hiem zijn de vaste partners die ons daarbij kunnen helpen (adviesrol), al naar gelang de te beantwoorden vraag. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft de taak expertisecentrum te zijn, wanneer de gemeentelijke deskundigheid en/of die van een door een opdrachtgever ingeschakelde adviseur tekort schiet, zoals bij molens of orgels. Op de achtergrond zorgt het Steunpunt Monumentenzorg Fryslân voor faciliteiten voor de genoemde partijen om tot goede onderlinge afstemming in de advisering te komen in het belang van de eigenaren-opdrachtgevers en architecten.

Met het oog op de technische kwaliteit van onderhouds- en restauratiewerkzaamheden hanteren wij Uitvoeringsrichtlijnen Monumentenzorg Leeuwarden (UML). Deze leidraad verduidelijkt voor eigenaren, opdrachtgevers en bouwers hoe de instandhouding van monumentale panden het beste

is gediend: met welke technische methoden en materialen, en waar de grens ligt tussen gewoon onderhoud (vergunning-vrij) en herstel of meer dan dat (vergunning-plichtig).

De Wet Ruimtelijke Ordening en de Woningwet vormen de belangrijkste juridische kaders voor de gemeente om de historische-ruimtelijke kwaliteiten van stads- en dorpsgezichten te bewaken en met stedenbouwkundige aandacht en architectonische zorg te omringen. In een bestemmingsplan met een conserverend karakter geeft de gemeente aan hoe recht wordt gedaan aan stedenbouwkundig-historische bijzonderheden zoals gevelwanden en rooilijnen, gevel- en nokhoogtes, stegen en binnenterreinen, en welke de ruimtelijke condities zijn om op een verantwoorde wijze op de bestaande kwaliteit voort te borduren met nieuwe ruimtelijke kwaliteit. Ook de welstandsrichtlijnen uit de Welstandsnota (met de historisch-ruimtelijke kwaliteitskaarten van de beschermde gezichten) spelen daarbij een grote rol.

Het bestemmingsplan biedt ook het toetsingskader voor de manier waarop Leeuwarden wil omgaan met cultuurhistorische kwaliteiten in wijken, buurten en nederzettingen buiten de beschermde stads- en dorpsgezichten, en in het cultuurlandschap. Met het BRO [2012] is de rol van cultuurhistorie als wegingsfactor in planprocessen versterkt.

BIJLAGE I: Grote projecten (restauratie, herbestemming, 2004-2017)

Adres	Oorspronkelijke functie	Oorspronkelijk bouwjaar	Status	Uitvoering	Wat	Architect
Schoenmakersperk	Nieuwe Stadsweeshuis	1675 en 1884-'88	RM	2003-'04	restauratie en uitbreiding Natuurmuseum Fryslân	Jelle de Jong Architecten
Molenstraat 36 c.a.	MTS, HTS	1934-'35	RM	2004-'05	restauratie en herbestemming, inbouw koopwoningen (25)	Alynia Architecten
Minnemastraat 43, 43a, 51 c.a.	herenhuis; bedrijfspand; woonhuis	XVIII; XIXb; ca. 1900	RM, GM, karakteristiek	2005	restauratie en herontwikkeling met nieuwbouw, realisering koopwoningen (6)	Adema Architecten
Arendstuin 35	Manege	1856	RM	2005-'06	restauratie en hergebruik voor Stedelijk Gymnasium	architectenbureau Heldoorn
Groeneweg 1	Tweede Stads- Tussenschool	1840-'41	GM	2006-'07	restauratie en hergebruik, met nieuwbouw voor Historisch Centrum Leeuwarden	Marc van Roosmalen
Bagijnestraat 57	Patershuis Bagijneklooster	ca. 1520	RM	2006-'07	restauratie en inbouw koopwoningen (4)	Adema Architecten
Tweebaksmarkt 27 en 29	herenhuis Witte Hûs; bankgebouw	1885-'86; 1885-'87	GM (2)	2008-'09	herbestemming tot hotel	
Wirdum en Goutum	Molens (3 Amerikaanse windmotoren)	1930-1935; 1939	RM (3)	2008-'09; 2012-'13; 2016	restauratie en herplaatsing	Stichting tot behoud van Amerikaanse Windmolens te Goutum/Wirdum

Tweebaksmarkt 52 c.a.	Provinciehuis	17 ^e tot vroeg-19 ^e - eeuws	RM (3)	2009-'11	verbouw en restauratie tot Provinciehuis	Soeters Van Eldonk architecten
Spanjaardslaan 76-78	Algemene Begraafplaats	1830-'33	RM	2010-'11	restauratie	Anske de Boer (adviseur)
Romkeslaan 11-73	Magazijnen Bernard Hartelust	1906-'07	RM	2010-'11	restauratie en hergebruik, inbouw woningen (28) en commerciële ruimten (3)	Jelle de Jong Architecten
Grote Kerkstraat 47 t/m 59, Pijlsteeg 1-3	woonhuizen	Uiteenlopende bouwjaren	RM en GM	2013-'15	restauratie, woonhuizen (8) Sint Anthonygasthuis	Adema Architecten
Voorstreek 36	Café Benthem	ca. 1500, ca. 1895	GM	2014	restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (3)	M. Gerbenzon
Tweebaksmarkt 44	r.k. Julianaschool	1911	GM	2014	restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (9)	M. Gerbenzon
Tweebaksmarkt 25	Postkantoor	1902-'04	RM	2014-'15	herbestemming en restauratie tot hotel en Grand Café Post Plaza	Adema Architecten
Ruiterskwartier 41	RAMI, Rocket	1924-'25	karacteristiek	2014-'15	verbouw en restauratie tot Poppodium Neushoorn	DP6 architectuurstudio
Doelestraat 6 en 8 c.a.	Coulonhûs, woonhuis en Noorderkerk c.a.	1715-'18; 1868; 1888-'89	RM (2) en beeldbepalend	2014-'16	verbouw en restauratie Fryske Akademy	Jo Janssen Architecten
Tuinen 8	't Springend Hert	1901	RM	2015	Restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (4)	Adema Architecten
Grote Kerkstraat 27 en 29	herenhuis en Bumabibliotheek (Gemeentearchief)	1870-1874; 1933- '34	RM (2)	2015-'16	restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (8) en een commerciële ruimte	M. Gerbenzon
Turfmarkt 13	Kanselarij	1566-'71	RM	2015-'16	herinrichting tot	Jelle de Jong Architecten

					bedrijfsverzamelgebouw	
Koningsstraat 13-25	Eysingahuis en Porseleinvleugel Fries Museum	1781-'83 en 1806; 1895 en 1907	RM (2)	2015-'17	restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (5), commerciële ruimte en een museum	Vereniging Hendrick de Keyser
Perkswaltje, Schoenmakersperk	Nieuw Sint Anthonygasthuis	1862-'64; 1909-'10	RM (2)	2015-'17	Restauratie en herindeling	Jelle de Jong Architecten
Blokhuisplein 40 c.a.	Blokhuispoort	1870-'77; 1889-'91	RM	2015-2019	restauratie en hergebruik (infocentrum, hostel, bibliotheek, restaurant, café, kantoren)	TWA Architecten
Tesselschadestraat 7-19	Landbouwcentrum	1968-'70	GM	2016-'17	Restauratie en herbestemming tot huurwoningen (85)	Laurey Architecture & Environment
Tuinen 14-24	Leger des Heils	1936	GM	2016-'17	restauratie en hergebruik, inbouw huurwoningen (8) en een commerciële ruimte	architectenbureau Kijlstra & Brouwer
Europaplein	Pleinruimte en fontein	1953-'54 en 1964	GM	2016-'17	herinrichting met inpassing fontein c.a.	

BIJLAGE II: Gemeentelijke monumenten Leeuwarden

Monument		Adresgegevens			Type monument	Inschrijving		
Registernr.	Omschrijving monument	Straat	Postcode	Plaats		dag	mnd	jaar
1	woonterp	Skutesân ong. (bij 27)	8939 DP	Leeuwarden	Archeologisch	1	9	2009
2	woonterp	Frouwesân ong. (bij 135)	8939 ES	Leeuwarden	Archeologisch	1	9	2009
3	woonterp	Glinswei 9	8939 CB	Leeuwarden	Archeologisch	11	2	2010
4	woonterp	De Hoek 1	9086 CD	Hempens	Archeologisch	11	2	2010
5	woonterp	Glinswei 1	8939 CB	Leeuwarden	Archeologisch	28	9	2010
6	woonterp/kerkterp	Oldehoofsterkerhof e.o.	8911 DH	Leeuwarden	Archeologisch	12	6	2012
7	woonterp	Kleine en Grote Hoogstraat e.o.	8911 GZ	Leeuwarden	Archeologisch	12	6	2012
10	Gemeenteschool 17	Boerhaavestraat 30-30a t/m 30n	8921 TK	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
11	Gemeenteschool 12 c.a.	Achter de Hoven 21-23	8933 AG	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
12	kosterij met paardenstal	Buorren 19	9084 BB	Goutum	Gebouwd	1	9	2009
13	hekwerk om kerkhof	Buorren ong. (bij 23)	9084 BB	Goutum	Gebouwd	1	9	2009
14	oostpastorie Bonifatiuskerk vm. schoolgebouw en	Amelandshof 1 t/m 15	8911 LZ	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
15	gedenksteen	Groeneweg 1	8911 EH	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
16	winkelpand 'Excelsior'	Achter de Hoven 205	8933 CL	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
17	begraafplaats	Oan 'e Dyk ong.		Snakkerburen	Gebouwd	1	9	2009
18	stinskelder en Hofwijck	Grote Kerkstraat 36 t/m 112	8911 EG	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
19	baarhuisje Oud Sint Anthoon	Grote Kerkstraat bij 114-210	8911 EG	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
20	kosterij Evang. Luth. Kerk	Nieuwe Oosterstraat 28	8911 KN	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
21	Burmaniahuis	Nieuwestad 9	8911 CG	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
22	Noorderbrug c.a.	Noorderweg ong. (brug) en 5 (huisje)		Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
23	gymnastiekschool	Schoolstraat 4	8911 BH	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
24	pastorie of kosterij	Speelmansstraat 35	8911 GN	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
25	sabbatspaaltje	Hoeksterpoortsbrug/Groningerstraat- weg ong.		Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
26	waterpomp	Jacobijnerkerkhof ong.		Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
27	wijnpakhuis en kantoor	Grote Kerkstraat 15	8911 DZ	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
28	St. Bonifatiuschool	Bonifatiusplein 5 t/m 19	8911 JT	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
29	standbeeld Christus Koning	Bonifatiusplein ong. (bij 20)		Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
30	Derde Stadstusschenschool	Zuidvliet 228	8921 BN	Leeuwarden	Gebouwd	1	9	2009
31	restant Lijkvaart	Spanjaardslaan ong.		Leeuwarden	Landschappelijk	25	9	2009
32	gevelsteen	Slotmakersstraat 18-20	8911 GM	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009

33	schoolgebouw (vm. weeshuisschool)	Schoenmakersperk 2a	8911 EM	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
34	poortje	Jacobijnerkerkhof ong. (aan 4)	8911 EN	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
35	kerkgebouw (vm. Unitaskerk)	Legedyk 16-18	9088 AB	Wirdum	Gebouwd	25	9	2009
36	schoolgebouw	Vredeman de Vriesstraat 22, 22a t/m z	8921 BT	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
37	schoolcomplex	Oostersingel 70-70a-b	8921 GB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
38	schoolgebouw (Christelijk Gymnasium)	Gymnasiumstraat 36	8932 GW	Huizum	Gebouwd	25	9	2009
39	pakhuis	Eewal 88a	8911 GV	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
40	vm. Gemeenteschool 1	Druifstreek 72	8911 LH	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
41	herenhuis	Noordersingel 68	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
42	herenhuis	Noordersingel 70	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
43	herenhuis	Noordersingel 72	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
44	herenhuis	Noordersingel 74	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
45	herenhuis	Noordersingel 76	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
46	herenhuis	Noordersingel 78	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
47	herenhuis	Noordersingel 80	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
48	dubbel herenhuis	Noordersingel 82-84	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
49	zonnewijzer	Herenwiltje 20-22	8911 HN	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
50	vm. schoolgebouw	Margaretha de Heerstraat 5 t/m 33	8921 AK-AL	Leeuwarden	Gebouwd	25	9	2009
51	winkelhuis	Bij de Put 4	8911 GG	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
52	schoolgebouw (vm. Chr. HBS)	Kanaalstraat 15 t/m 139	8933 AL	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
53	winkelhuis (vm. slagerij)	Kleine Hoogstraat 10,						
54	winkel	Speelmansstraat 1	8911 HE	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
55	winkel en bovenwoning	Nieuweburen 101	8911 EZ	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
56	winkel	Nieuweburen 116	8911 GA	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
57	winkel	Nieuwe Oosterstraat 4	8911 KN	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
58	gedenkteken Waling Dykstra	Nieuwestad 16	8911 CS	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
59	woningen (3-onder-1 kap)	Noorderweg ong. (bij Wissesdwinger 1)		Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
60	dienstwoning vm. school	Rembrandtstraat 1 t/m 5	8921 EG	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
61	herenhuis	Menno van Coehoornstraat 3	8921 BK	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
62	woonhuis	Raadhuisplein 23	8911 HK	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
63	vm. hotel	Eewal 84	8911 GV	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
64	winkelhuis	Groot Schavernek 9-9a t/m g	8911 BW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
65	vm. stalhouderij en rijtuigmagazijn	Nieuwestad 141	8911 CR	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
		Ruiterskwartier 105	8911 BR	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010

66	winkelhuis	Sint Jacobsstraat 29	8911 HS	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
67	pakhuis	Noordvliet 19	8921 GD	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
68	woonhuis	Herenwaltje 3	8911 HN	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
69	winkel	Nieuwestad 162	8911 DB	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
70	winkel- en woonpanden	Nieuwestad 45 c.a./Kleine Kerkstraat 2	8911 CJ 8911	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2010
71	winkel (slagerij) met bovenwoning	Bij de Put 2/Breedstraat 43	GG/GH	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
72	garage met bovenwoning	Breedstraat 45	8911 GH	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
73	kerkgebouw	Emmakade 1-bis	8921 AD	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
74	schoolgebouw	Fonteinstraat 16	8913 CX 8911	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
75	walkelder en winkelhuis kloostercomplex (vm. Sint Elisabethgesticht)	Groentemarkt 2a/Naauw 18	JB/HX	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
76	dienstwoningen Blokhuispoort	Grote Kerkstraat 83 t/m 177	8911 EB	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
77	woning met werkplaats	Keizersgracht 1, 5, 7-7a t/m 13-13a	8911 KR	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
78	bedrijfsruimte met bovenwoning	Maria Louisastraat 10-12	8933 AP	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
79	Oud-Indische Buurt (volkswoningcomplex)	Nieuweburen 130	8911 GB	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
80	Noorderbegraafplaats c.a.	Schependijkje 4a, 6, 8	8921 8915 AB	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
81	kantoor- of woongebouw	Schoolstraat 17	8911 BH	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
82	woonhuis met in pandige werkplaats/koetshuis	Schoolstraat 13-15-15a	8911 BH	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
83	winkel/werkplaats met bovenwoning	Sint Jacobsstraat 19	8911 HS	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
84	kantoorpand Handelsdrukkerij	Pijlsteeg 6	8911 EM	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
85	toegangspoort Handelsdrukkerij	Pijlsteeg ong. (naast 6)		Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
86	winkel/werkplaats met bovenwoning	Perkswaltje 14-14a t/m c (vh. Pijlsteeg 7)	8911 EL	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
87	woonhuis	Oostergrachtswal 129	8921 AC	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
88	bedrijfspan	Ossekop 3-3a	8911 LE	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
89	woonhuis	Ossekop 3b-3a bv	8911 LE	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
90	rijen (2) middenstandswoningen	Lijsterstraat 30 t/m 38, Leeuwerikstraat 9 t/m 21	8917 EA/ED	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
91	rijen (2) middenstandswoningen	Transvaalstraat 26 t/m 34, 41 t/m 49	8917 CK/CH	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
92	herenhuys	Noordersingel 98	8917 BD	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
93	vm. Leger des Heils	Tuinen 14-14a-b, 16 t/m 24	8911 KD	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010
94	winkel met woningen	Zuidergrachtswal 26-26a-27	8933 AE	Leeuwarden	Gebouwd	28	9	2010

96	woonhuis	Bonifatiusplein 1-2	8911 JT	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
97	slagerij met bovenwoning	Grote Hoogstraat 20-20a	8911 HB	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
98	woonhuis	Noordersingel 56	8917 BB	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
99	woonhuis	Noorderweg 12	8911 ES	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
100	bedrijfspan	Noordvliet 5	8921 GD	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
101	bedrijfspan	Noordvliet 7a	8921 GD	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
102	woonhuis	Oostergrachtswal 123	8921 AC	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
103	pakhuis	Tweebaksmarkt 48a	8911 KX	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
104	winkelhuis	Voorstreek 39	8911 JJ	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
105	winkelhuis en achterhuis	Kelders 21-21a-b, Poststraat 26	8911					
106	pakhuis	Noordvliet 145	JD/GX	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
107	winkelhuis	Breedstraat 42	8921 GE	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
109	winkelhuis	Breedstraat 42	8911 GJ	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
110	herenhuus	Nieuwestad 33	8911 CH	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
111	bedrijfsruimte met bovenwoning	Nieuwestad 45a	8911 CJ	Leeuwarden	Gebouwd	11	11	2010
	onder- en bovenwoning en	Bagijnestraat 38	8911 DR	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
112	gasthuisrestant	Bij de Put 14-14bv	8911 GG	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
113	bedrijfsruimte met bovenwoning	Bredeplaats 1, Jacobijnerkerkhof 13	8911 EP	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
114	molenstomp en bedrijfshal	Dokkumertrekweg 28	8917 AA	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
115	vm. pastorie H. Dominicuskerk	Grote Kerkstraat 236	8911 EG	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
116	koetshuis en paardenstalling	Nieuwestad 47	8911 CJ	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
117	herenhuus	Nieuwestad 77-77a t/m d	8911 CK	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
118	Groote Sociëteit en walkelder	Nieuwestad 109-109a	8911 CN	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
119	herenhuus	Nieuwestad 137	8911 CR	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
120	winkel met bovenwoning	Nieuwestad 88	8911 CW	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
121	winkel	Nieuwestad 94	8911 CX	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
122	pakhuis	Ossekop 2c	8911 LE	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
123	schouwburg annex Friesche Club	Ruiterskwartier 57	8911 BP	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
124	woonhuis	Ruiterskwartier 93	8911 BR	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
125	herenhuus	Spanjaardslaan 126	8917 AX	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
126	houten woonhuis	Stationsweg 19	8917 AG	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
127	winkel met bovenwoning	Vijzelstraat 17-17bv	8911 EW	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
128	winkel met bovenwoning	Vijzelstraat 19	8911 EW	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
129	winkel (vis) met bovenwoning	Wirdumerdijk 35	8911 CC	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
130	winkel (bakkerij) met bovenwoning	Wirdumerdijk 37	8911 CC	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
131	logegebouw	Zaailand 96-96a-b-98 ged. (vh. 98)	8911 BN	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011
132	vm. pastorie	Buorren 6	9084 BC	Goutum	Gebouwd	22	2	2011
133	boerderij (kop-hals-romp)	Techumerdyk 10	8941 ZV	Leeuwarden	Gebouwd	22	2	2011

134	boerderij (kop-hals-romp)	Canterlânswai 1	9081 AW	Lekkum	Gebouwd	22	2	2011
135	brug	Tsjarderdyk ong.		Wirdum	Gebouwd	22	2	2011
136	bakkerswoning c.a. en koetshuis	Buorren 17	9084 BB	Goutum	Gebouwd	21	2	2011
137	boerderij (stelp)	Overijsselseweg 16	9084 AB	Goutum	Gebouwd	21	2	2011
139	boerderij (stelp) Het Vierhuis	Dokkumertrekweg 61	8918 AA	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
140	woonhuis	Monnikemuurstraat 109	8911 GC	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
141	woon- en bedrijfspand	Nieuwestad 17	8911 CG	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
142	herenhuis	Ruiterskwartier 137	8911 BS	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
143	rijwielfabriek	Schrans 22-22a t/m c	8932 NE	Huizum	Gebouwd	21	2	2011
144	kapperszaak met bovenwoning	Tuinen 41	8911 KC	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
145	bedrijfs- en woonpand	Turfmarkt 1, 1a-b	8911 KS	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
146	herenhuis	Tweebaksmarkt 27	8911 KW	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
147	bankgebouw	Tweebaksmarkt 27 (vh 29)	8911 KW	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
148	bedrijfs- en woonpand	Tweebaksmarkt 30	8911 KX	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
149	woon- en winkelpand	Tweebaksmarkt 42-42a	8911 KX	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
150	boerderij (stelp)	Vincent van Goghstraat 21	8932 LD	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
151	winkel met bovenwoning	Zuidergrachtswal 22-22a	8933 AE	Leeuwarden	Gebouwd	21	2	2011
153	burgerwoning	Greate Buorren 27	9088 AD	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
154	notabele woning	Greate Buorren 4	9088 AE	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
155	notabele woning	Greate Buorren 22	9088 AE	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
156	notabele woning	Legedyk 2	9088 AB	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
157	notabele woning	Legedyk 8-10	9088 AB	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
158	notabele woning	Legedyk 22	9088 AB	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
159	notabele woning	Legedyk 24-26	9088 AB	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
160	bedrijfsgebouw (smederij)	Lytse Buorren 10	9088 AJ	Wirdum	Gebouwd	21	2	2011
161	rij herenhuizen	Achter de Hoven 116a t/m e	8933 CR	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
162	boerderij (stelp)	Alddiel 9	8926 XB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
163	wagen- en paardenstalling met bovenwoning	Ciprianussteeg 2-2bv	8911 JG	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
164	fabrieksgebouw	Emmakade 74-74a	8933 AV	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
165	herenhuis	Groentemarkt 2	8911 JB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
166	woonhuis	Grote Hoogstraat 35	8911 GZ	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
167	woonhuis	Grote Hoogstraat 39	8911 GZ	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
168	woningrij	Jakob van Aakenstraat 22 t/m 30	8921 BE	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
169	coöperatieve broodfabriek	Oldegalielen 129	8922 AC	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
170	sociale woningbouw	Spoorstraat 80 t/m 92	8933 CD	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
171	winkelhuis	Voorstreek 16-16a	8911 JP	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
172	Cafe Benthem	Voorstreek 36-36a-b	8911 JR	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
173	winkel met bovenwoning	Voorstreek 38-38a-b en c	8911 JR	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011

174	winkel met bovenwoning en bedrijfsgebouw	Voorstreek 60-60a t/m d	8911 JS	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
175	woonhuis	Wijbrand de Geeststraat 25	8921 AJ	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
176	woonhuis	Wijbrand de Geeststraat 87	8921 AK	Leeuwarden	Gebouwd	23/3	12/4	2011
177	onder- en bovenwoning	Willemskade 10b, Prins Hendrikstraat 14	8911 BA/BK	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
178	opslag- en bedrijfsgebouw	Willemskade 22	8911 BB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
179	herenhuis	Willemskade 24	8911 BB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
180	herenhuis	Willemskade 28-28a	8911 BB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
181	herenhuis	Wirdumerdijk 9	8911 CB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
182	winkelhuis	Wirdumerdijk 23-23a-b	8911 CB	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
183	winkel met bovenwoning	Wirdumerdijk 29-29a	8911 CC	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
184	winkelhuis	Wirdumerdijk 6	8911 CD	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
185	winkel P&C	Wirdumerdijk 8-10	8911 CD	Leeuwarden	Gebouwd	23	3	2011
186	pakhuis	Amelandsstraat 28	8911 KA	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
187	reeksen onder- en bovenwoningen (2)	Baljeestraat 3 t/m 15	8911 AK	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
188	winkel met bovenwoning	Beijerstraat 4, Muggesteeg 1	8911 HG	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
189	onder- en bovenwoning	Eebuurt 30-32	8911 EV	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
190	winkel met bovenwoning	Eewal 68	8911 GV	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
191	koffiebranderij en opslag	Emmakade 1	8921 AD	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
192	winkel met bovenwoning	Kleine Kerkstraat 17-19	8911 DL	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
193	winkels met bovenwoning	Oosterkade 122-123, Ged. Keizersgracht 31	8911 KL/KJ	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
194	bedrijfspannd met bovenwoningen	Oosterkade 125-125a, Ged. Keizersgracht 35	8911 KL/KJ	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
195	garagebedrijf met bovenwoningen	Oosterkade 127-128-128a	8911 KJ	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
196	bedrijfsruimte met bovenwoning	Poststraat 24	8911 GX	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
197	winkel met bovenwoningen	Prins Hendrikstraat 2-2b t/m h	8911 BK	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
198	winkel met bovenwoning	Prins Hendrikstraat 12-12a	8911 BK	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
199	kantoorpand	Ruiterskwartier 85	8911 BR	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
200	kantoorpand (bankgebouw)	Ruiterskwartier 91-91a	8911 BR	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
201	Saskiabuurt	Saskia(dwars)straten e.o.	8921	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
202	woonhuis annex winkel	Sint Jacobsstraat 20-20b	8911 HV	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
203	fabrieksgebouw (veevoeder)	Snekertrekweg 57	8912 AA	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
205	schoolgebouw	Tweebaksmarkt 44	8911 KX	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
206	pakhuis (boter)	Willemskade 9	8911 AW	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
207	winkel met bovenwoning	Wortelhaven 91-91a-b	8911 GL	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
208	herenhuis	Zuiderplein 21	8911 AM	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
209	herenhuis	Zuiderplein 23-23a t/m c	8911 AN	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011

210	winkelhuis	Wirdumerdijk 22-22b	8911 CD	Leeuwarden	Gebouwd	8	6	2011
211	galerijflat met maisonnettes (Antillenflat)	Antillenweg 2 t/m 40	8931 BX	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
212	kerkgebouw (geref. Salvatorkerk)	Archipelweg 131-133, Robert Kochstraat 43	8921 VX 8924	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
213	kerkgebouw (r.k. Franciscuskerk)	Archipelweg 222, Kastanjestraat 2	GS/GP	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
214	beneden- en bovenwoningen	Bilderdijkstraat 37 t/m 47 en b	8914 AC	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
215	woonhuis 'Sonenhoeck'	Bilderdijkstraat 44	8914 AC 8931	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
216	bungalow	Bordineweg 42, Zeesterstraat 27	AT/BC	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
217	kantoorgebouw PEB	Emmakade 59	8921 AG 8913 ER/ES,	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
218	portiekflats (3)	Heliconweg 13 t/m 27, 29 t/m 43, 12 t/m 26	8914 AS/AT	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
219	kerkgebouw (geref. Parkkerk)	Jan van Scorelstraat 76	8932 DD	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
220	houten noodschool (Fins)	Julianalaan 2	8932 AA	Leeuwarden	Gebouwd	10	11	2011
221	Pier Pander Museum	Prinsentuin 1b	8911 DE	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
222	kantoorgebouw Rijk (Landbouwcentrum)	Tesselschadestraat 7	8913 HA	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
223	kantoorgebouw Rijk (Belastingdienst)	Tesselschadestraat 4	8913 HB	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
224	bibliotheekgebouw Provinciale Bibliotheek	Boterhoek 1	8911 DH	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
225	kantoorgebouw Fryske Akademy	Doelestraat ong. (naast 8)	8911 DX	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
226	fontein met sculptuur op middenperk	Europaplein ong.		Leeuwarden	Gebouwd en landschappelijk	9	8	2011
227	flatgebouw (wonen)	Europaplein 9 t/m 12, Heliconweg 4	8914 AA/AS	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
229	houten noodwoningen (Oostenrijks)	Julianalaan 9 tm 37 e.o.	8931 AA	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
230	kantoorgebouw Raiffeisenbank	Sophialaan 3	8911 AE	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
231	kantoorpand	Turfmarkt 7	8911 KS	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
232	telefoonkantoor PTT	Tweebaksmarkt 23	8911 KW	Leeuwarden	Gebouwd	20	10	2011
233	vrijstaand woonhuis	Van Lennepstraat 3	8914 AM	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
234	portiekflat	Wijbrand de Geeststraat 4 t/m 14 en b t/m d	8921 AL/AM	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
235	kantoorgebouw IWGL	Zaailand 106	8911 BN	Leeuwarden	Gebouwd	9	8	2011
237	woon- en bedrijfspand	Baljeestraat 17-17a-b	8911 AK	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
238	winkelhuis	Berlikumermarkt 13, Oude Oosterstraat 2a	8911 LB	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011

239	woonpand	Grote Kerkstraat 57	8911 EA	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
240	herenhuis	Grote Kerkstraat 20-a-d	8911 EC	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
241	woonhuis	Korfmakersstraat 4	8911 LA	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
242	winkelhuizen	Over de Kelders 26, Korfmakersstraat 2	8911 JG/LA	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
243	winkel met bovenwoning	Pijlsteeg 2	8911 EG	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
244	uitspanning	Prinsentuin 1-1a	8911 DE	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
245	woonhuis	Slotmakersstraat 16	8911 GM	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
246	villa, hotel	Sophialaan 1a	8911 AE	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
247	kantoorpand	Van Swietenstraat 2	8911 AL	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
248	winkelhuis en bedrijfspand (bakkerij)	Tuinen 5-5a, Amelandsstraat 8	8911 KB resp. KA	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
249	portiekflat	Verlengde Schrans 101-111	8932 NL	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
250	winkel met bovenwoning	Voorstreek 15, Eewal 88	8911 JH/GV	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
251	winkelpand	Voorstreek 17-17a	8911 JH	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
252	winkel met bovenwoning	Voorstreek 23, Wortelhaven 102	8911 JH/GL	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
253	winkel met bovenwoning	Voorstreek 96-96b	8911 JV	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
254	pakhuis met Aytta-wapenstein	Weaze 30	8911 LM	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
255	boerderij (kop-hals-romp)	Lynbaan 33	8941 BR	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
256	logement	Zaailand 76 (vh. 80)	8911 BM	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
257	herenhuis	Zaailand 94 ook 92A	8911 BN	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
258	pakhuis	Zuidvliet 36	8921 BL	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
259	pakhuis	Zwitserswaltje 14	8911 LG	Leeuwarden	Gebouwd	8	12	2011
260	vrijstaand woonhuis	Buorren 41	9081 AM	Lekkum	Gebouwd	8	12	2011
261	woonhuis	Bilderdijkstraat 36	8914 AC	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
262	complex sociale woningbouw	Bosboomstraat 1-19 c.a.	8932	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
263	winkelhuis	Breedstraat 52	8911 GJ	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
264	dubbel herenhuis	Emmakade 96-96a	8933 AW	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
266	voorhuis en achterhuis	Grote Kerkstraat 65, Pijlsteeg 8	8911 EB/EM	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
267	vm. smederij met bovenwoning	Grote Kerkstraat 240, Jacobijnerkerkhof 2	8911 EG/EN	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
268	winkelhuis	Kelders 35-35a	8911 JD	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
269	winkelhuis	Kleine Kerkstraat 37	8911 DL	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
270	woonhuis	Kleine Kerkstraat 32	8911 DM	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
271	bedrijfspand	Minnemastraat 43a	8911 GW	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
272	winkel met bovenwoning	Nieuwestad 28	8911 CT	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012

273	pakhuis	Oostersingel 24	8921 GA	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
274	winkelhuis	Ruiterskwartier 153	8911 BT	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
275	winkelhuis	Voorstreek 49	8911 JJ	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
276	herenhuys	Vredeman de Vriesstraat 4	8921 BT	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
277	woonhuizen (3)	Vredeman de Vriesstraat 15 t/m 19	8921 BP	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
278	koetshuis, paardenstalling c.a.	Weaze 20	8911 LM	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
279	beneden- en bovenwoningen bedrijfsruimten met	Westerkade 7 en 9-9bv	8911 BD	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
280	bovenwoningen	Westerplantage 24-26, Torenstraat 25	8911 DD/DG	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
281	woonhuis	Westersingel 18	8913 CL	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
282	beneden- en bovenwoningen	Westersingel 40-40bv-42	8913 CL	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
283	middenstandswoningen (6)	Willem Lodewijkstraat 13-23	8933 BH	Leeuwarden	Gebouwd	29	3	2012
284	boerderij (kop-hals-romp)	Piskhoarnedyk 1	9088 BX	Wirdum	Gebouwd	29	3	2012
285	bedrijfspan	Bagijnestraat 30	8911 DR	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
286	bedrijfspan met bovenwoning	Bagijnestraat 32	8911 DR	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
287	vrijstaand woonhuis	Coornhertstraat 27	8913 HJ	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
288	herenhuizen (drie-onder-een-kap)	Emmakade 18-22	8933 AS	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
289	reeks middenstandswoningen (8)	Fonteinstraat 7-9-9a t/m f	8913 CT	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
290	dubbel woonhuis (middenstand) volkswoningcomplex Nieuw Eigen	Fonteinstraat 4-6	8913 CX	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
291	Brood	Hoeksterplein c.a.	8922	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
292	volkswoningcomplex 'Koestraten'	Koeplein e.o.	8921	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
293	winkelruimten met bovenwoningen	Korfmakersstraat 9-11	8911 LA	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
294	middenstandswoningen (6)	Kwartelstraat 44-54	8916 BP	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
295	vrijstaand woonhuis met atelier bedrijfsruimte met beneden- en	Lijsterstraat 4	8917 EA	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
296	bovenwoning	Lijsterstraat 28-28a	8917 EA	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
297	reeks middenstandswoningen (11) woonhuis c.q. achterhuis bij Eewal	Molenstraat 38 t/m 56a	8913 BC	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
298	47-49	Speelmansstraat 4	8911 GP	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
299	herenhuys middenstandswoningen-onder-	Mr. P.J. Troelstraweg 1	8916 AA	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
300	een-kap (3)	Mr. P.J. Troelstraweg 35-39	8916 AB	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
301	herenhuizen-onder-een-kap (4)	Mr. P.J. Troelstraweg 66 t/m 72	8917 CP	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
302	herenhuys	Mr. P.J. Troelstraweg 104	8917 CT	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
303	vrijstaand woonhuis	Mr. P.J. Troelstraweg 146	8919 AC	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
304	boerderijschuren	Mr. P.J. Troelstraweg 193	8919 AB	Leeuwarden	Gebouwd	26	4	2012
305	herenhuys	Cronjéstraat 1	8917 BS	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
306	vrijstaand herenhuys	Groningerplein 4	8921 NL	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
307	woon- en bedrijfspan	Groningerstraatweg 36	8921 TR	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012

308	dubbele middenstandswoning	Groningerstraatweg 80-82	8921 TS	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
309	dubbele middenstandswoning	Groningerstraatweg 84-86	8921 TS	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
310	vrijstaand herenhuis	Harlingerstraatweg 11	8913 AA	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
311	drie woningen-onder-1-kap	Harlingerstraatweg 13-13a-b	8913 AA	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
312	vrijstaand herenhuis	Harlingerstraatweg 17	8913 AB	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
313	dubbele herenhuizen (3) en middenstandswoning (1)	Harlingerstraatweg 27, Engelsestr 1 t/m 9, Franekerstr 26	8913 AB/BE/AN	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
314	drie woningen-onder-1-kap	Harlingerstraatweg 75 t/m 79	8913 AK	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
315	vrijstaand herenhuis	Harlingerstraatweg 2	8916 BB	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
316	vrijstaand herenhuis	Harlingerstraatweg 18	8916 BC	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
318	vrijstaand herenhuis	Harlingerstraatweg 54	8916 BE	Leeuwarden	Gebouwd	5	10	2012
320	complex sociale huurwoningen	Jacob Binckesstraat 70 e.o.	8921 GR/GS/GV	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
321	dubbele herenhuizen (2)	Pelikaanstraat 5-7 en 13-15	8916 AD	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
322	vrijstaand woonhuis	Spanjaardslaan 1	8917 AJ	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
323	onder- en bovenwoningen (6)	Spanjaardslaan 7 t/m 11, De Wetstraat 1a	8917 AJ	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
324	dubbel herenhuis	Spanjaardslaan 67-69	8917 AL	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
325	dubbel herenhuis	Spanjaardslaan 71-73	8917 AM	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
326	drie woningen-onder-1-kap	Spanjaardslaan 141 t/m 145	8917 AS	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
327	drie woningen-onder-1-kap	Spanjaardslaan 12b t/m d	8917 AT	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
328	vrijstaand woonhuis	Spanjaardslaan 106	8917 AW	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
329	vrijstaand woonhuis	Spanjaardslaan 124	8917 AX	Leeuwarden	Gebouwd	28	6	2012
330	woonhuis	Ayttasteeg 8	8911 CB	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
331	koetshuis en paardenstalling	Bollemanssteeg 4	8911 DW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
332	woonhuis	Bollemanssteeg 6	8911 DW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
333	camer'- woning	Bollemanssteeg 8	8911 DW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
334	woonhuis	Bollemanssteeg 10	8911 DW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
335	woonhuis	Bollemanssteeg 12	8911 DW	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
336	kalkwerk: kalkschuur, woning en opvaart	8918 AA/8919 Dokkumertrekweg 58-59 Herman Costerstraat 2, Singelstraat	BD	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
337	bedrijfspannen Dwinger/Stokvis	1-3	8917 BM/BJ	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
338	Julianapark	Julianalaan ong.	8932	Leeuwarden	Landschappelijk	11	2	2013
339	complex Martens-woningen (71)	Van Loonstraat	8932	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
340	restanten Ritske Boelemagasthuis	Monnikemuurstraat 72 c.a.	8911 GC	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
341	winkel-woonhuis	Nieuwestad 23	8911 CG	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
342	winkel-woonhuis	Nieuwestad 25	8911 CG	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
343	woonhuis	Nieuwestad 65-65a	8911 CK	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013

344	winkel-woonhuis	Nieuwestad 67	8911 CK	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
345	winkel-woonhuis	Nieuwestad 95	8911 CL	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
346	winkel-woonhuis	Nieuwestad 97	8911 CL	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
347	winkel-woonhuis	Nieuwestad 129	8911 CP	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
348	winkel-woonhuis	Nieuwestad 139	8911 CR	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
349	winkel-woonhuis	Nieuwestad 20	8911 CS	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
350	particuliere begraafplaats (Dorhout)	Poptawei, Schapendijkje		Leeuwarden	Landschappelijk	11	2	2013
351	buurt met werkmanswoningen (72)	Rembrandtstraten	8921	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
352	woonhuis/sociëteitsgebouw	Sacramentsstraat 24-24a	8911 GK 8932	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
353	raadhuis Leeuwarderadeel c.a.	Schrans 44, Raadhuisstraat 2	NE/GX	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
354	kantoorgebouw	Schrans 57	8932 NB	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
355	dubbel woonhuis	Vincent van Goghstraat 88-90	8932 LK	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
356	winkelhuis	Voorstreek 20	8911 JP	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
357	horeca/winkelpand	Wirdumerdijk 30a-32	8911 CE	Leeuwarden	Gebouwd	11	2	2013
358	winkelhuis	Grote Hoogstraat 34	8911 HB	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
359	winkelhuis	Grote Hoogstraat 36	8911 HB	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
360	winkelhuis	Kleine Kerkstraat 5b-c, 7	8911 DK	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
361	woonhuis	Poststraat 39	8911 GX	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
362	bedrijfspannend annex tuinhuis	Sacramentsstraat 12 (achter)	8911 GK	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
363	voor- en achterhuis	Voorstreek 84	8911 JT	Leeuwarden	Gebouwd	24	10	2013
364	winkel met woning en bedrijfsgebouwen	Greate Buorren 19	9088 AD	Wirdum	Gebouwd	24	10	2013
365	woonhuis	Greate Buorren 21	9088 AD	Wirdum	Gebouwd	24	10	2013
366	keuterij met boothuis annex hooischuur	Swichumerdyk 7	9088 AP	Wirdum	Gebouwd	24	10	2013
367	melkfabriek	Tsjarderdyk 1-3	9088 CB	Wirdum	Gebouwd	24	10	2013
368	orgel (instrument)	Vredeman de Vriesstraat 24a (ged.)		Leeuwarden		12	12	2013
369	waterleidingcomplex	Overijsselseweg 10 en 10k	9084 AB	Goutum	Gebouwd	18	6	2014
370	dubbele dienstwoning	Overijsselseweg 12-14	9084 AB	Goutum	Gebouwd	13	6	2014
371	boerderij (stelp)	Wynser Binnenpaed 11	9082 BA	Miedum	Gebouwd	13	6	2014
372	boerderij (stelp)	Bredyk 20	9088 BX	Wirdum	Gebouwd	13	6	2014
373	boerderij (kop-hals-romp)	Bredyk 28	9088 BX	Wirdum	Gebouwd	13	6	2014
374	boerderij (met dwarshuis)	Bredyk 34	9088 BX	Wirdum	Gebouwd	13	6	2014
376	boerderij (stelp)	Werpsterdyk 24	9088 BZ	Wirdum	Gebouwd	18	6	2014
377	boerderij (stelp)	Bredyk 50	9089 BV	Wytgaard	Gebouwd	13	6	2014
378	boerderij (Oenema)	Bredyk 215	9089 BV	Wytgaard	Gebouwd	13	6	2014
379	boerderij (kop-hals-romp met dwarshuis)	Hegedyk 42	9089 BP	Wytgaard	Gebouwd	13	6	2014

380	boerderij (kop-hals-romp)	Hegedyk 55	9089 BP	Wytgaard	Gebouwd	13	6	2014
381	woonhuis, achterhuis	Burmaniastraat 2	8911 DJ	Leeuwarden	Gebouwd	12	11	2014
382	woonhuis	Slotmakersstraat 2-2a	8911 GM	Leeuwarden	Gebouwd	12	11	2014
383	winkelhuis	Wirdumerdijk 21-21bv	8911 CB	Leeuwarden	Gebouwd	12	11	2014
384	winkelhuis	Wortelhaven 83-83a	8911 GL	Leeuwarden	Gebouwd	12	11	2014
385	buitenhuis, fabriek, kantoor	Zuidergrachtswal 19-19a t/m k en 20	8933 AE	Leeuwarden	Gebouwd	12	11	2014
386	hoofdorgel	Bonifatiusplein 20 (ged.)	8911 JS	Leeuwarden	Gebouwd	25	11	2014

BIJLAGE III: Leeuwarder Restauratiefonds

Inleiding

De gemeente Leeuwarden is in 2006 gestart met het Leeuwarder Restauratiefonds (kortweg LRf). Het doel van het fonds is stimuleren van duurzaam onderhoud en herstel van monumentale panden die geen rijksmonument zijn. Het fonds kwam in de plaats van 'klassieke' subsidieregelingen. Voor het fonds was een aanvangskapitaal van € 3.850.000,- beschikbaar. Dat is later door bezuinigingen naar beneden bijgesteld.

Een belangrijk argument voor de gemeenteraad eind 2005 voor het instellen van het LRf was de wens eigenaren van aan te wijzen gemeentelijke monumenten tegemoet te komen met een financiële handreiking tegenover de beperkingen die uit de bescherming voortvloeien. Een jaar later besloot de raad tot het maken van een gemeentelijke monumentenlijst. Die is in 2012 min of meer gereed gekomen.

In het Uitvoeringsprogramma Monumentenzorg 2010-2013 is vastgelegd dat het Leeuwarder Restauratiefonds zou worden geëvalueerd. Hier worden feiten en ervaringen met het fonds kort op rij gezet.

Werking van het fonds

Het Leeuwarder Restauratiefonds is opgezet naar model van het landelijke Restauratiefonds (Stichting Nationaal Restauratiefonds), dat primair bedoeld is als financieel instrument voor rijksmonumenten (woonhuizen). Uit het Leeuwarder Restauratiefonds kunnen voordelige leningen (restauratiehypotheken) worden verstrekt voor instandhoudingswerkzaamheden aan gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden binnen de beschermde stads- en dorpsgezichten op Leeuwarder grondgebied. De stimulerende werking van het fonds berust in het financiële voordeel van een rentepercentage dat in opzet lager is dan van een commerciële hypotheek. Ook gelden minder strenge financieringsregels dan banken hanteren.

De uitgangspunten:

- De lening omvat in principe het gehele bedrag aan restauratiekosten;
- De lening wordt afgesloten als een annuïteitenhypotheek met een maximale looptijd van 30 jaar;
- Het maximale verschil tussen de fondshypotheek en een commerciële hypotheek is 5%;
- Het minimum rentepercentage is 1.5%, zodat het fonds waardevast is;
- En de rente is aftrekbaar, zoals bij elke hypotheek.

Het fonds is dus het aantrekkelijkst wanneer de marktrente hoog is. Naarmate het verschil tussen de LRf-rente en de marktrente groter is, is het voordeel voor de eigenaar groter. Het fonds is revolverend, doordat de maandelijkse rente en aflossing van aangegane leningen teruggestort wordt in het fonds. Dit geld kan weer worden ingezet voor nieuwe restauratieprojecten.

De gemeente Leeuwarden heeft een samenwerkingsovereenkomst gesloten met het Nationaal Restauratiefonds voor het financiële beheer van het fonds en de feitelijke verlening van restauratiehypotheken. De rolverdeling is simpel: een eigenaar dient een aanvraag met een restauratieplan in bij de gemeente Leeuwarden en deze geeft een beschikking met het leningbedrag af. De eigenaar kan daarmee naar het Nationaal Restauratiefonds, dat de leningen toekent. De

precieze rolverdeling is vastgelegd in de op 15 mei 2017 opnieuw vastgestelde Verordening Leeuwarder Restauratiefonds. Het Restauratiefonds stuurt tot slot stukken naar de notaris, waar een eigenaar de restauratiefondshypotheek afsluit zoals elke andere hypotheek.

Communicatie en PR

Het fonds is en wordt op uiteenlopende manieren onder de aandacht gebracht, te beginnen met een mailing kort na de start van het fonds aan eigenaren van beeldbepalende panden binnen de beschermde stadsgezichten. Deze mailing is op een later moment herhaald voor eigenaren van panden aan de Nieuwestad.

Eigenaren van gemeentelijke monumenten wordt op het bestaan van het LRf gewezen bij aanvang van een aanwijzingsprocedure. Het bestaan van de restauratiehypotheek biedt positief tegenwicht voor de beperkingen die voortkomen uit een aanwijzing tot gemeentelijk monument.

De informatie is ook op de gemeentelijke website te vinden. Naar aanleiding van bijvoorbeeld vergunningaanvragen wordt eigenaren eveneens gewezen op de mogelijkheden die het LRf biedt. En tot slot heeft het Nationaal Restauratiefonds herhaaldelijk aandacht gegeven aan het Leeuwarder Restauratiefonds: in 2012 in de vorm van een flyer met een interview met eigenaren van een gerestaureerd monument aan de Bagijnestraat – deze flyer is weer toegezonden aan alle eigenaren van gemeentelijke monumenten – en een paar jaar later in de vorm van een interview met de portefeuillehouder Monumentenzorg.

Ervaringen met het fonds

De werking van het Leeuwarder Restauratiefonds voldeed aanvankelijk niet aan de verwachtingen. Daaraan lag een duidelijk aanwijsbare oorzaak ten grondslag: er waren nog geen gemeentelijke monumenten in Leeuwarden aangewezen (zie verder). In de afgelopen jaren heeft het fonds beter aan de verwachtingen voldaan. Er kleven niettemin ook wat nadelen aan, zo is mede duidelijk geworden uit contacten met eigenaren. Sommige zijn naar verwachting van tijdelijke aard.

- Gemeentelijke Monumentenlijst
Het LRf, in werking getreden begin 2006, moest (en moet) een belangrijk instrument zijn voor groot onderhoud en restauratie van gemeentelijke monumenten. Echter is pas eind 2009 begonnen met het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. Pas halverwege 2012 heeft de gemeentelijke monumentenlijst de verwachte omvang van ruim 350 monumenten bereikt. Er was dus in de eerste jaren van het bestaan van het LRf simpelweg weinig 'potentieel' voor het fonds.
- Renteontwikkeling
Een LRf-lening is pas werkelijk aantrekkelijk bij een aanzienlijk renteververschil met een commerciële hypotheek. De marktrente is sinds de start van het LRf echter onverwacht laag gebleven.
- Eigenaren en het financiële voordeel
Anders dan bij een 'klassieke' subsidieregeling krijgt een eigenaar bij een LRf-lening zijn financiële tegemoetkoming, in de vorm van een renteververschil met een markthypotheek, in kleine jaarlijkse stapjes. Pas aan het einde van de maximale leningperiode van 30 jaar is het financiële voordeel optimaal en maximaal.

Punt is evenwel dat alleen particuliere eigenaren/bewoners en grote vastgoedverhuurders, zoals woningstichtingen, vaak langdurig eigenaar van een pand zijn en dus redelijk profijt van een lening kunnen hebben. Voor marktpartijen als bouwers-projectontwikkelaars, die een pand slechts korte tijd in bezit hebben voor herontwikkeling en restauratie waarna verkoop volgt, levert een LRF-lening financieel weinig op.

- Vanaf 2006 zijn met veel eigenaren oriënterende gesprekken gevoerd over een LRF-lening. Een deel van hen haakte af. Vaak ging het daarbij om relatief kleine restauratieklussen tot circa € 15.000,-. Uit hun reacties blijkt, dat zij het aangaan van een LRF-lening met wat erbij komt kijken (van de eerste contacten met de gemeente tot het plaatsen van een handtekening bij de notaris) te veel 'gedoe' vinden voor een klein bedrag en een gering financieel voordeel.
- Het Leeuwarder Restauratiefonds, zo mag de conclusie luiden, is pas een serieuze optie bij restauratiekosten vanaf ongeveer € 20.000,-. De feitelijk aangegane leningen – zie de bijlage – vormen er eveneens een illustratie van.

Niettemin staande de genoemde nadelen heeft het Leeuwarder Restauratiefonds zijn bestaansrecht uiteindelijk bewezen. Dat is vooral in de laatste vijf jaar gebleken, waarin een relatief groot aantal restauratiehypotheken is afgesloten.

Financiële stand van het fonds

In de bijlage is een overzicht opgenomen van de bestedingen en stand van het Leeuwarder Restauratiefonds.

Het fonds had een aanvangsstorting van € 3.850.000,-. De gemeenteraad heeft twee keer tot afroeping van een deel van de reserve besloten: per 31-12-2011 en in het kader van begroting 2014, tot een totaal van € 2.250.000,-. Ook is nog een bedrag onttrokken ten behoeve van de nieuwe Stadsherstelorganisatie. Per saldo was uiteindelijk € 1.421.000,- besteedbaar.

Er zijn veertien leningen voor een dito aantal restauraties tot een totaal bedrag van € 1.427.000,- aangegaan. Het gemiddelde geleende bedrag is € 101.928,-. Eén lening is geheel afgelost. Rekening houdend met de maandelijkse aflossingen op de overige dertien leningen is nu nog € 160.000,- inzetbaar. Wordt ook rekening gehouden met aanvragen in voorbereiding, dan is dat bedrag lager.

Tot slot

Het besluit van de gemeenteraad tot het instellen van het Leeuwarder Restauratiefonds hing nauw samen met de wens om een gemeentelijke monumentenlijst samen te stellen. Het LRF was en is een belangrijke gemeentelijke handreiking aan eigenaren van gemeentelijke monumenten - de bescherming zorgt weliswaar voor beperkingen maar er staat ook iets tegenover. In de communicatie naar eigenaren is dit van groot belang om weerstand (gedeeltelijk) te overwinnen. Het bestaan van het fonds speelde voor (een deel van) de eigenaren van de aangewezen gemeentelijke monumenten ook een belangrijke rol in de acceptatie van de beperkingen die die aanwijzing met zich meebracht.

BIJLAGE IV: Leeuwarder Restauratiefonds

Leeuwarder Restauratiefonds			
Stand van zaken	Datum beschikking		4-7-2017
Reserve			2.950.000
Contante waarde jaarlijkse exploitatiebijdragen			900.000
Revolving Fund totaal (oorspr. leningcapaciteit)			3.850.000
Afoming 31-12-2011			-1.000.000
Nieuwe stand Revolving Fund (leningcapaciteit)			2.850.000
Bestaande uit:			
Reserve			1.950.000
CW Exploitatiebijdragen			900.000
Totaal beschikbaar voor leningen			2.850.000
2e afoming begroting 2014			-1.250.000
Beschikbaar na afoming			1.600.000
Collegebesluit 2014 inz. Stadsherstel:			
- verhoging CW Explbijdr ivm verlaging rekenrente			300.000
- bijdrage aan SH (300.000 rentevd+179.000 saldo			
uitleenbedragen incl. lopende aanvragen)			-479.000
Per 11-8-2014 beschikbaar voor leningen			1.421.000
Uitgeleend (t/m 2016):			
- Pijlsteeg 2 (def. toekenning)	4-7-2012	20.977	
- Bollemanssteeg 4 (def. toekenning)	5-7-2012	73.199	
- Bagijnestraat 30 (def. toekenning)	4-7-2012	71.836	
- Legedyk 16-18 (Wirdum) (def. toekenning)	3-7-2012	74.886	
- Schapedijkje 6-8 (def. toekenning)	16-5-2014	123.969	
- Molenstraat 38 (def. toekenning)	29-7-2014	67.931	
- Archipelweg Salvatorkerk (def. toekenning)		16.547	
- Bollemanssteeg 6 (def. toekenning)	28-7-2017	147.381	
- Zailand 98	17-2-2017	38.072	
			-634.798
Voorlopig beschikt:			
- Emmakade 59 (vh. PEB - GM)	30-1-2015	201.187	
- J. van Scorelstraat 76 (Parkkerk - GM)	22-8-2014	187.874	
- Harlingerstraatweg 18 (GM)	9-7-2015	58.219	
- Tuinen 14-18 (vh. Leger des Heils - GM)	19-7-2016	145.000	
- Overijsselseweg 16 (stelp - GM)	15-12-2016	200.000	
			-792.280
Afgelost			
- Schapedijkje 6-8		-123.969	
jaarlijkse aflossing leningen tm ult 2016		-41.000	
			164.969
			-
Saldo fonds			158.891
Aanvraag ingediend:			
/		-	
Aanvraag in voorbereiding:			-
- Nieuwestad 43/Burmaniastraat 2a (GM)		60.000	
			-60.000
Beschikbare uitleencapaciteit 4-7-2017			98.891

Bijlage V: Zadelfonds (bestemmingsreserve en regeling)

Inleiding

Een kleinschalig maar niet te onderschatten financieel instrument voor het uitvoeren van het gemeentelijke monumentenbeleid is het Zadelfonds. De reserve is in 1995 ingesteld na het beschikbaar komen van een legaat van het echtpaar Zadel. In het testament van de laatst overledene stond dat het gelegateerde bedrag te worden aangewend voor de gemeentelijke monumentenzorg in de ruimste zin van het woord.

Het Zadelfonds is een bestemmingsreserve met een helder omschreven doel. Met het oog op de besteding is een subsidieregeling gemaakt. De reikwijdte: de regeling is bedoeld voor het “entameren en stimuleren van kleinschalige, eenmalige en naar hun aard uiteenlopende projecten op het terrein van de monumentenzorg in de ruimste zin van het woord, daaronder begrepen archeologische activiteiten, waarvoor reguliere subsidieregelingen niet of in onvoldoende mate soelaas bieden.” Onderhoud en restauratie van onroerend erfgoed (rijks- en gemeentelijke monumenten) vallen dus niet onder de regeling; daarvoor bestaan andere financiële instrumenten.

Bestedingen

De jaarlijkse bestedingsruimte is de rente over de bestemmingsreserve minus een inflatiecorrectie, zodat de bestemmingsreserve waardevast is. De effectieve bestedingsruimte schommelt al sinds 2006 rond € 17.000,=. In de regeling is opgenomen dat er om te beginnen twee vaste bijdragen uit worden betaald: aan de organisatie van de Open Monumentendag Leeuwarden en aan Stichting De Fryske Môle voor het jaarlijkse onderhoud van drie stichtingsmolens op ‘oud’ Leeuwarder grondgebied.

Sinds de Regeling Zadelfonds bestaat, zijn voorts vele tientallen initiatieven van derden financieel (mede) mogelijk gemaakt. Een korte opsomming die het brede spectrum van de gehonoreerde initiatieven illustreert: informatieborden, historische huisnamen, publicaties, wandelboekjes, tentoonstellingen, landschapskunst, monumentschildjes, bijzondere restauraties van interieurstukken, en herstel van reclameschilderingen en gevelstenen. Wat de initiatieven verbindt, is dat ze zoals de regeling voorschrijft voldoende raakvlakken hebben met de ‘gemeentelijke monumentenzorg in de ruimste zin des woords’.

In de tabel hieronder zijn voorbeelden uit de gehonoreerde initiatieven uit de periode 2008-2016 te vinden. De Open Monumentendagen en de bijdragen aan Stichting De Fryske Môle zijn niet vermeld.

Keuze uit gesubsidieerde projecten 2008-2016

Monumentschildjes	Schildjes in de stadskleuren voor de gemeentelijke monumenten (wordt eigenaren aangeboden bij de aanwijzing van hun pand tot gemeentelijk monument)	2008	9.044
-------------------	---	------	-------

Stadhuis, schilderij in burgemeesterskamer (boven deur)	Restauratie van het <i>sopraporte</i> (bloemstilleven) en kopie voor de Fryske Akademy, waar het schilderij ooit was beland	2008	3.550
Archeologisch Steunpunt Leeuwarden	Opzetten Archeologisch Steunpunt Leeuwarden in het Historisch Centrum Leeuwarden.	2009	4.000
Muurreclame De Faam	Stichting Muurtaal: reconstructie muurschildering op hoek Voorstreek en Wortelhaven	2010	2.500
Dorpskerk Goutum	Restauratie hekwerk om kerkhof	2010	12.500
Tuinen 41, pui	Reconstructie gevelsteen met kappersmotieven	2011	390
Wandelboekje parken	Stichting Bomenridders: wandelboekje Rengerspark en Stadsbegraafplaats	2011	1.500
Berlikumermarkt 17, pui	Beddenmagazijn Reitsma: marmerimitatie op kolommen 19 ^e -eeuwse winkelpui	2011	240
Gerrit Vlaskamp, tuinarchitect	Boek en expositie over een Friese tuinarchitect (o.a. Vossepark/Westerpark)	2012	2.500
Zuidergrachtswal 2	Restauratie gietijzeren bord Hofleverancier	2012	1.163
Sint Jacobsstraat 4	Polychromeren van gevelsteen 'wondenmannetje'	2013	266
Hollanderwijk	Stichting Toekomstverkenning: project QR-codes	2013	3.000
Kerkhof Idaerd	Kerkvoogdij: herstel familiegraf	2014	2.000
Bouwkeramiek fabriek Benninga	Fries Landbouw Museum: restauratie bouwkeramiek koeien, afkomstig uit voorgevel Benningafabriek aan de Harlingertrekweg	2014	1.000
Piet de Vries, architect	Boek en expositie over een belangrijke 20 ^e -eeuwse Leeuwarder architect	2015	2.500

